

ПЪНЬАСЭ ШЭЮР
ИКТЫШ УШУЭЗА!

У ИЛЫШ

НОВАЯ ЖИЗНЬ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
МАРКСЕКЦИИ ПРИ Ц.К.Р.К.П.Б./

№ 0 Июнь. 3-й.

794/85

117

КАЗАНЬ.

1922.

Тунэмшэ мари-шамыч!

„У И Л Ы Ш“ журналым лукшо, тужак войзышо Мари шамычын уло чонышт дэнэ шонымышт тыгайэ:

Мари калыкын илышым куштылэмдаш.

Мари калыкым йӧратышэ, Марийлан пурым шонышо шамыч! Тэат чыланат вий да шудымо сэмын, моштымыда сэмын, йорло Мари калыкым йол ўмбак шогалдаш, волгыдо, ласка илышыш лукташ полшыза!

Мари агроном, доктор, вольык доктор (ветеринар), Кооператор, учитель, Мари историк, Этнограф, Техник, Пчеловод, и моло кўлэш пашалан тунэмшэ шамыч! Тэ ышкэндан пашадам сай шынчэда, тэ Мари калыкын илышыжым куштылэмдаш полшэн кэтыда. Мари калыклан кэлшымэ сэмын, ышкэндан паша гыч войзыза, Мари калыкым туныктыза.

Пычкэмыштэ, лавраштэ, чэрлыштэ, йорлыштэ йӧсланэн илышэ Мари калык тэндан полышдам вуча.

Редакция.

Р. Ц.—Казань. Печатать разрешается № 202.

Тираж 1,500 экз.

1-я Государ. Типогр. 1922 г.

Н Мар. ж.
1-8a

Чыла шэмэр иктыш ушныза!

У ИЛЫШ

№ 3.

И Ю Н Ъ .

1922 г.

Заказ № 794 . Пор. № 35

Журнал имеет: . . . стр. . . . иллюстр.

. . . табл. . . . карт.

№№ вып. 3-9 1922

Примечания:

Расписка отв. за подгот. в перелл.

ВЭР.

ына маньт. Нуньн
т гьн, шэмэр вла-
угьчын поян-ша-
шуйыш күзьктөн
төрөш толэш. Гэр-
ар тунгалмэ дэчын
мэ оксам вэлэ мэ
ысэ арьмьмат чь-

поян шамьчын Росиаштэ фао-
рик-завот, мьландэ шў, нефтэ,
кўртнб, шортнб лукмо мьлан-
дышт Ыльэ. Октябрски рэволюциа
лиймэкэ, Совэтеки Власть пўты-
нбэк Ышкэ кидьшкьжэ шупшын
нальэ. Адак Николай кугужа Гэр-
мания дэн крэдалмэкьжэ шуко
оксам арьш. Николай почэш Кэ-
рэнскийат арьш. Франция дэн
Бельгия арьмэ оксамат, фабрик-
завот и молым Совэтеки Власть
дэчын мөнгө налнэшт. Польша,
Финляндия, Чехо-Словак, Румь-
ния и моло тьгьдэ кугужа ша-
мьчат тьгьдэ пьвьэгьла нуньн
вэка льянгат. Совэтеки Власть
фабрик-завот, арьмэ оксам мөнгө
пуа гьн вэлэ, тудым чьн кальк
властьлан пагалэн шотлэна и тор-

лажыш ошлн, а калыклан кўлэш-
лан арьмьым вэлэ. Сарьш йам-
дьлкалшашлан, жандарм, поли-
циа кучаш арымэ оксам огьна
тўлэ. Англия, Италия кугужа ша-
мьч кузэ гьнат Совэтеки Власть
дэн кэлшынэшт. Гөнуйа оласэ
конференцияштэ кэлнаш Ыш лий.
Кьзьйт адак угьчын Голландия
кугужан Гаага олаш погьнат.
Туштат Франция дэн Бельгия
Гөнуйа оласэ йодмьштмак Со-
вэтеки Власть дэчын тэргаш тў-
нальт гьн, кэлнаш огэш лий.
Гаага олаштэ кэлшөн огьт кэт
гьн, варажым Англия, Италия и
моло кугужа шамьчлан кажништ-
лан посна Совэтеки Власть дэн
кэлшашьшт вэрэштэш.

Кьзьйт поян кугужа шамьч

Тунэмшэ мари-шамыч!

„У И Л Ы Ш“ журналым лукшо, тужак войзышо Мари шамычын уло чонышт дэнэ шонымышт тыгайэ:

Мари калыкын илышым куштылэмдаш.

Мари калыкым йоратышэ, Марийлан
шамыч! Тэат чыланат вий да
сэмын, йорло Мари калыкым
гыдо, ласка илышыш лукташ п

Мари агроном, доктыр, во
Кооператор, учитель, Мари и
Пчеловод, и моло кўлэш паш
ышкэндан пашадам сай шынчэд
шыжым куштылэмдаш полшэн
кэлшымэ сэмын, ышкэндан паша
лыкым туныктыза.

Пычкэмыштэ, лавраштэ, чэрлыштэ, йорлыштэ йёсланэн
илышэ Мари калык тэндан полышдам вуча.

Редакция.

Р. Ц.—Казань. Печатать разрешается № 202.

Тираж 1,500 экз.

1-я Государ. Типогр. 1922 г.

НМ ар. ж.
1-8a

Чыла шэмэр иктыш ушныза!

У ИЛЫШ

№ 3.

И Ю Н Ъ .

1922 г.

Тылзэ кокласэ үвэр.

Кодшо номырэш мэ Гэнуйа олаш погынмо конферэнция нэргэн возэн Ыльна. Гэнуйа олаштэ Европасэ кугужа шамыч дэн кэлшэн мутым пунчалын Ыжна кэт.

Молая тушто кэлшаш Ыш лий? Ожно Николай кугужа годым Франция, Бельгия и моло кугужасэ пойан шамычын Росиаштэ фабриксавот, мьландэ шүү, нефть, күртнө, шөртнө лукмо мьландышт Ыльэ. Октябрски рэволюция лиймэкэ, Советски Власть пүтынэк Ышкэ кидышкыжэ шупшын нальэ. Адак Николай кугужа Германия дэн крэдалмэкыжэ шуко оксам арыш. Николай пөчөш Керэнскийат арыш. Франция дэн Бельгия арымэ оксамат, фабриксавот и молым Советски Власть дэчын мөнгө налнэшт. Польша, Финляндия, Чехо-Словак, Румыния и моло тыгыдэ кугужа шамычат тыгыдэ пывьэгыла нунын вэке лянгат. Советски Власть фабриксавот, арымэ оксам мөнгө пуа гын вэлэ, тудым чын калык властылан пагалэн шотлэна и тор-

гайашат тунгалына маньт. Нунын йодмыла Ыштэт гын, шэмэр властыым пытарэн угычын пойаншамычым калык шуйыш күзыктэн шывдымэ дэн төрөш толэш. Германия дэн сар тунгалмэ дэчын ончычын арымэ оксам вэлэ мэ тулэна. Тунамысэ арымьмат чылажым огыл, а калыкклан күлэшлан арымьым вэлэ. Сарыш йамдылкалшашлан, жавдарм, полиция кучаш арымэ оксам огына тулэ. Англия, Италия кугужа шамыч кузэ гынат Советски Власть дэн кэлшынэшт. Гэнуйа оласэ конферэнцияштэ кэлшаш Ыш лий. Кызыт адак угычын Голландия кугужан Гаага олаш погынат. Туштат Франция дэн Бельгия Гэнуйа оласэ йодмыштымак Советски Власть дэчын тэргаш тунгалыт гын, кэлшаш огэш лий. Гаага олаштэ кэлшэн огыт кэт гын, варажым Англия, Италия и моло кугужа шамычлан кажништылан посна Советски Власть дэн кэлшашышт вэрэштэш.

Кызыт пойан кугужа шамыч

кок вэвэ шэлъыт. Кэлшаш цо-
нъшъжо Англия, Италия, Нор-
вегия и моло тьгьдэ шамьч,
кэлшъдъмьшт Франца, Бельгия,
Польша, Румьния и йужо тьгьдэ
кугужа шамьч. Советски Росиа
делэгат шамьч Гаага олашкэ
19 июньшто кайышт.

Социалист-рэволюционэр партиам судитлат.

Социалист-рэволюционэр пар-
тиам Мари калыкат осэк шинча.
Нуно ожно кугужам луктын, крэ-
саньыклан помещик мьландым
налън пуэна маньн туньктышт.
1917 ий февраль тьлзъштэ ку-
гужам луктын шуэн властьюм
ышкэ кидышкышт нальыч. Ожнъ-
со ышкэ мутыштым кучышт м.?
Николай кугужа Германия дэн
тунгалмэ сарым ышт чарнэ. Сал-
так и калык сарым чарынэшт,
социал-рэволюционэр поян тун-
ва дэн ик ойан лийын, Германи-
ам лаштыртымэш сарым огьна
чарнэ маньыч. Нуно поян—ка-
питалист кид гьчын шэмэр ки-
дышкэ властьюм валаш ышт төчө.
Садлан шолдъра генерал, чинов-
ник шамьч тошто вэрэшак шин-
чэн кодыч. Капиталист шамьч
фабрик-завот, помещик мьландэ
нуньн кидэшак кодо. Калык ань-
тарэн ашвымэ чэркы дэн поп тун-
камат кугужа дэчын ышт өрө.
Министрланат помещик дэн капи-
талист шамьчым Львовым, Ково-
валовым, Терещенкым калыкым
угьчын пьзыраш пуртэн шын-
дышт. Керенски калык вур йуын
илышэ Николай кугужам Англи-
ашкэ колтынэжэ ыльэ.

Социал-рэволюционэр партиа

8 тьлзэ властьюм кучэн илыш.
Тидэ жапыштэ пашазэ калык дэн
крэсаньык нувьн койшыштым
умлэн нальэ. Большевик шамьч
социал-рэволюционэр партиа ка-
лыкым ондалат маньн туньк-
тышт.

Октябрь тьлзъштэ шэмэр ка-
лык дэн большевик (коммунист)
партиа властьюм ышкэ кидыш-
кышт нальыч. Большевик партиа
властьюм валмэ дэчын вара, со-
циал-рэволюционэр шамьчэт пой-
ан кашак дэн чьлтак ик ойан
лийыч. Нуно турьын властьюм
мөнгө налаш толашышт. Петро-
град умбакэ социал-рэволюционэр
шамьч Юденич, Корнилов гене-
рал шамьчым кондышт, Керен-
скиат юнкер, офицер шамьч дэн
властьюм мөнгө налаш төчын.
Шэмэр пашазэ калык нуньн сө-
нъш. Тьгэ социал-рэволюционэр
шамьч шэмэр калык дэн граж-
данский войнам (сарым) тунгалыч.
Нуно 1918 ийыштэ Петроград
олашкэ шэмэр вуйлатышэ—боль-
шевик Володарски, Урицки йол-
даш шамьчым пунтыч, Москва
олашкэ Ленин йолдашым луйышт.
Тудын коргыштыжэ кызытат ик
пуля шинча, ик пуляжым тэ-
ний луктыч. Тьгэ нуно шэмэр
вуйлатышэ шамьчым пуцтын пь-
тарынэшт ыльэ. Варажым шэмэр
калык умбакэ Чехо-Словак шамь-
чым шудэн Озан олам, Самарам,
Уфам и молым нальыч. Советски
Власть чехо-словак шамьчым пок-
тэн колтымэгэ, социал-рэволюцио-
нэр шамьчэт Колчак генераллан
шэмэр калык пьзыраш полы-
шышт. Колчак вуйым погөн, вий-
ангы да социал-рэволюционэр ша-

мйчым шурэн лукто. Нунак Ар хангельск олаш англичан армиам иудьктышт. Кавказэмат и Баку олашат англичан шамычлан налыктышт. Ярослав олаштэ 1918 ийыштэ бунт лийэ, туштат социал-рэволюционэр партия калыкым ондалэн, пойан шамычым погэн тарваныш. Пэл олам шалатблыктэн пйтарышт. Каледин, Деникин, Врангель генерал шамычланат шэмэр калык ваштарэш крэдалаш нунак полшышт. Россия шэмэр калык пйзыршашлан лийын, түрлэ пойан кугужа шамыч дэчын—Англия, Фравция, Америка, Польша и моло кугужаштэ оксам арэн, пушкам и моло узгарым налын крэдалыч. Социал-рэволюционэр шамыч түрлэ дэват пойан түшкалан полшышт. 1921 вй Кронштад оласэ бунтымат, нунак тарватышт. Социал-рэволюционэр шамыч генерал, пойан кашак шамычлан огыт полшо бильэ гын, шэмэр калыклан 3¹/₂ ий годсэк крэдалаш огэш вэрэшт бильэ. Нунылан кёра пашазэ калык шуко кугу нужнам ужо, шуко шэмэр калыкат сарэш колэн пйтышт, арвэрёмат шуко пудыртылын. йүлалдэн пйтарышт. „Осал йынён йыпшыжэ тэмэн“, манын мари калык каласа, социал-рэволюционэр шамычат шэмэр калык—Совэтки Властьым сэгэн йшт кэт. Кызыт Моско олаштэ 47 социалист-рэволюционэр шамычым Верховный Трибунал судитла. Нивэ 47 йыг кызыт кок вэкэ шэлын улыт. Ик оражэ—Гоц, Тимофеев и моло кызытат Совэтки Власть ваштарешак шогат, а вэсйжэ—Семе-

нов, Коноплева и моло шамыч социал-рэволюционэр партия гычын 1918—1919—1920 ийлаштэ лэктын, йужышт коммунист партиашкат пурёнйт, нивышт пүтынчонышт дэн Совэтки Власть вэкэ шогат, граждански война годым нуно Совэтки Власть кугу пайдам ончыктышт.

Коноплева 1918 ийыштэ Володарски, Урицки, Ленин пуштам йамдылгалэн. Семенов Совэтки Власть пйтараш түрлэ отрядым йамдылгалэн. Молан нуно социал-рэволюционэр партия дэчын йөршөш орлэн улыт? Социал-рэволюционэр партиан пойан түшка шамычлан полшымыштым нуно умлэн налынйт. Социал-рэволюционэр шамыч Совэтки Власть пйтаршашлан лийын, бйшкёныштым ала келанат ужалышт. Коммунист партия шэмэр калыклан сайым шонэн, бйштылмыжым умлэн налын, нуно социал-рэволюционэр партия дэчын йөршөш брлышт. Нуно бйшкэжат шэмэр калык кокла гычын лэкшэ улыт. Молышт—Гоц, Тимофеев и моло шамыч бйшкат пойан икшывышт улыт. Ожысо чай кугөч Вйсоцки Гоцын чүчүжэ лийэш. Гоц, Тимофеев, Довской и моло социал-рэволюционэр шамычым арэлэн налаш (защитники) вэс кугужа гычын Вавдэрвэльдэ, Розэвфэльд, Теодер Либкнехт (Карл Либкнехтын изажэ), толбныт. Молан нуно социал-рэволюционэр шамыч аралаш толбныт? Кол кучышо, кол кучышым мундырчынак ужэш мэнмэ тошто шомак уло. Вавдэрвэльдэ Бельгия пойан кугужаштэ—Корольын Министыржылан шогэн.

Тудо 2-ой Интернационал Председатэлылан шога. Нуно Ышкэ-нйштйм социалист улына манйн шотлат. А Ышкэ шэмэр калыкйым чойан ондалэн, пойан кашаклан пашазэ калыкйым пйзырйктат. Нуно кйзыт мөнгө кайышт.

Молан Советски Власть социал-рэволюционэр шамычым судитла? Судитлымэ пашам пўтынь Россия көргысэ пашазэ дэнэ крэсаньык калыклан шинчэн шога-шйшт күләш. Социал-рэволюционэр партия эрэ шэмэр калыкйым пйзырэн, пойан кашаклан власть-

йым налаш корнйм эрыктэн шөгөнйт. Социал-рэволюционэр партия—калыклан тушман Ыштышэ партия. Социал-рэволюционэр партия Ыштымэ пашам шэмэр калык шивчэн шога гын, ончыкйжо нувйн ондалчык мутымат огөш колйшт. Социал-рэволюционэр партиан осаллыкшйм вэс кугужа шэмэр калыкат шивчэн илйжэ. Тунам нунымат тйгай ондалчык—пойан партия ондалэн огөш кэт.

А. Эшкинин.

Россияштэ рэволюция лиймэ нэргэн.

I.

Кугу Октябрьский рэволюция лиймэшкэ мэмнан Россияштэ ожно шуко-гана түрлө рэволюция лийаш төчэн. Кунам йорло дэнэ пойан, пашазэ дэнэ йара кочкйн кийшэ-шамыч лэктйн улыт,—тудо жапйштак йорло-шамыч, нэлйм кудалдэн шуэн, Ышкэ илйшйштйм сайёмдаш шонаш тўнгалйн улыт. Россиян историажым лудйн ончөт гын ужат, күзэ пойанйн пйзырймыжйм чытэн кәрдэ, шэмэр калык „бунтым“ Ыштэн, Россия кугужавйште у порьядыкйым Ышташ төчэн. Саддэнэ рэволюциям „пйзырйшэ пойан ваштарэш йорло калыкйн тарванймэ пашажэ“ манаш лийөш. Кэч кунамат рэволюциям орланэн илйшэ шэмэр калык вэлэ тўнгалэш.

Помещик дэнэ буржуй-нигунамат рэволюциям огыт тўнгал. Тошто порьядка ваштарэш пашазэ калык шогалмэ годйм нуно: (дворьянжат, помөшйкшат, купэчшат) румбыкан вудйштө кол кучымбыла, Ышкаланйшт йөршө порьядыкйым Ышташ пижйт. Рэволюция тўнгалмэ годйм шуко-гана нуно, пйчкэмйш шэмэр-шамычйм йонгылйш колдэн, Ышканйшт пайдам муун улыт. Саддэнэ ик рэволюцияштэ дворьян шамыч Ышканйшт пайдам муун улыт, вэс рэволюция годйм купэч, торгайшэ йэн-шамыч властыым Ышкэ мөгырйшкйшт савэрал шиндышт. Мэмнан Октябрьский рэволюцияштэ вэлэ пашазэ дэнэ крэсаньык Ышкэ пашазэ—крэсаньык властыым Ыштэн шуктышт. Тидэ Совет

Власть лиймәшкә Россиясә шәмәр калыҗ, ышкә илышыҗым сайәм-даш шонән, шуко гана пызырән илышә поян, эксплуататор манмә ваштарәш тарванаш төчыш.

III.

Борис Годунов манмә кугыҗа годымат 1605 ийыштә Россияштә крәсавык революция лийаш төчән. Моско кугыҗа Иван Грозный илымә годым шәмәр калыкын, крәсавыкын илышыҗә пәш чот йөсәмын. Тидә жапыштә Моско кугыҗаныштә, бойар олмәл, помәшык дәнә купәч-шамыч, пойән вуйыштым кушкә нөлдән улыт. Крәсавыкын сайрак мьландыҗым помәшык-шамыч ышканышт шуко погән налыч. Тидә вәлә отыл: помәшык-шамыч крәсавыкын кодшо мьландыштә погьме пәл кяндьҗымат, волькышымат, мо куләшыҗым чыла крәсавык дәч погән налаш тунгалын улыт. Ожныҗракшә крәсавык, помәшык йөшым пукшән, йүктән вәлә ашна ыльә. Вараҗә помәшык крәсавык дәч, түрлө налогым ыштән, шуко оксамат кураш тунгалә. Тидә жапыштә помәшыклан шуко окса куләш лийаш тунгалын. Иван Грозный годым Моско купәч-шамыч моло кугыҗаныш дәнә толын торгайаш тунгалын улыт. Түрлө сату, вургәмым, аракам да моло Моско кугыҗанышкә шуко кондаш тунгалыч. Саддәнә түрлө сату налашышт помәшык-шамыч крәсавык дәч оксам кураш тунгалын улыт. Тыҗай йөсә илышгыч, шуко крәсавык-шамыч, ышкә илымә вәрыштым кудалтән, вәс вәрышкә курҗаш тунгалыч. Вара

Борис Годунов манмә кугыҗа тыҗай шылын курҗашо вәргән указым лукто. Тидә указ поштәк шылын курҗашо крәсавык-шамычым кучән тошто помәшык дәкак кондаш тунгалыч. Помәшык дәч шылын, шуко крәсавык-шамыч чодраштә илаш тунгалын улыт. Моло лүддымыҗрак крәсавыкшә Моско кугыҗанышын граница гөч, кәчывал йүмалкә, Дон вүд дәкә, Украина манмә вәрышкә да моло вәрә кайән улыт. Украина чодраштә шуко чодра кайык ыльә, әгәрыштә түрлө кол ыльә, мьландат утыҗ дәнә ыльә. Крәсавык пызырыштә помәшык, полиция, становой тушто уә ыльә. Нинә Украинаш кайшә крәсавык казак лийын улыт. Тунам Украина воктәнә шуко суас түшка калыкым пүштын, түрлө үзгарым толән (грабитльән) коштыт ыльә. Саддәнә Украинасә казак-шамыч кудыҗо, кяндым үдән, крәсавык-ла илән улыт, кудыҗо нуным суас дәч орлән улыт. Нинә лүддымө казак-шамычын пьчалат, тарат (порох), моло түрлө сарлык үзгарат погыналтын. Тидым шинчән Моско кугыҗа казак-шамыч вий дәч лүдаш тунгалын. Кузә гынат, казак-шамыч вий пьтыҗә, пьчалым, порохым да моло сарлык үзгарым погән ыңҗы карт манын, Моско кугыҗа казак-шамычым слашкә, пазарышкә да моло вәрә пурташ ыш—тунгал. Тудлан казак-шамыч Моско кугыҗалан пәш чот сьрән илән улыт. Тугә гынат Украинасә казак-шамыч изин-изин талын вийан шуын улыт.

Иван Грозный кугыҗан Дмит-

ри лүман изи эргыжэ колөн Ыльа. (Кудыжо — тудо модмо годым күзыйкө шуралдын колөн манйт, вэсыйжэ — Борис Годунов Ышкэ кугужалан шогалнэжэ да Дмитрий-Ым шүшкылыктэн манйт чынжым нигат ок шинчэ). Борис Годунов кугужаш пурымакэ, кугужан эргэ Дмитрий колэн огыл, пушташ колдымо йэн-шамыч дэч утлэн, казак-шамыч илымашкэ тудо шылын кайэн манын, калык коклаштэ ольаш тунгальыч. Казак илымэ Запорожйэ манмэ вэрйштэ, Дмитри гайак, мый Иван Грозный кугыжан эргыжэ улам маншэ йэнлэктэ. Борис Годунов кугужан тукым огыл, Дмитри вэлэ „настоящий“ кугыжа манын, казак-шамыч, тудын полшэмо дэнэ помешыкым пьтарэн, тошто вэрйшыкышт толын, Ышкэ помешыкла илаш тунгалаш шонат Ыльа. Тунам Моско кугыжаныш коргышю нужда ий лийын да шэмэр калык пэш йосын шужэн илэн. У кугыжа шэмэр калык илышым сайэмдаш тунгалэш манын, чыла йорлат, кресаньыкат Борис Годунов ваштарэш шогалаш лийыч.

Казак дэнэ кресаньык-шамыч полшымо дэнэ, Моско олаш пурэн, Борис Годуновым сэнэн, (Борис Годунов йадым кочкын Ышкэ колыш) Дмитри кугыжалан шогальэ. Дмитри кугыжашкэ пурйш вэлэ, тудо тунамак йорло, кул-шамыч нэргэн указым лукто. Ожно кресаньык арымэ оксам түлэн ок-кэрт гын, помешык кресаньыкым огыл, тудын йышыжымат кулым Ышта Ыльа. Дмитри кугужан лукмо указ поштэкижэ арымэ оксам кресаньык Ышкэ вэлэ

помешыклан тўла Ыльа: кресаньык колымо мэнгэ арымэ оксам тудын йышыж дэч помешык налын ок-кэрт Ыльа. Помешык колымэнгэ кресаньыклан арымэ оксам тўлаш ок вэрэшт Ыльа. Адак вэс указым Дмитри шылын кайшэ нэргэн лукто. Ожно Борис Годунов лукмо указ поштэк шылын куржшо кресаньыкым помешык мөнгөш савурэн кондэн кэртэш Ыльа. Дмитри указ поштэк помешык дэч шылын куржшо кресаньык кэч куштат Ылэн кэрташ тунгальэ. Йорло-шамычлан Дмитри кугыжа шуко полшаш шонэн. Дмитри кугыжан йорлылан полшымыжо помешык дэнэ купэч-шамычлаш дш йөрө. Саддэнэ, Дмитри вэс кугыжаныш гыч толшо, мэмнан вэра кучышо йэн огыл манын, пычкэмыш йэным ондалэн, помешык дэнэ купэч-шамыч майын 17-сэ кэчыштэ 1606 ийыштэ Дмитрим пуштыч да тудын олмэш кугыжалан поян купэч Василий Шуйским шбндышт.

Шуйский йөрлө калыкым пьзырэн поян-шамычлан вэлэ полшаш тунгальэ. Кресаньык илыш адак пэш чот йосэмэ. Саддэнэ шэмэр калык, револуциам Ыштэн, Ышкэ илышыжым кузэ гынат куштылгэмдаш шонаш тунгальэ.

Шыжым 1606 ийштэ Моско кугыжанышын кэчывал вэлыштэ „Дмитри кугыжа пушташ-төчышө дэч утлэн куржэн“ манмэ увэрлэктэ. Тудым колын Моско кугыжанышын кресаньык чылан тарванышт. Болотников лүман лүддымэ йэн, помешыкым толэн, сэнэн, нувын олмэш Ышкэ лийда

мавын, крeсаньык-шамычым ұжаш тўнғалы. Кугун погынэн казак дeнe крeсаньык войска Моско ола дeкак мийeн шуо. Тугe лиймeнгe, Шуйский, мьландым да моло пуаш сeрeн, помeшык-шамычым ышкe мoгьрышкыжо савьрeн. крeсаньык войска ваштарeш колдыш. Крeсаньык войскам шалалтeн, Шуйский сeгьш. Болотников ышкeжe Тула олашкe куржe. Тулаштe кугыжан войска Болотниковым авьрeн Москошко кондыш. Тидым колын, адак войскам погeн, казак-шамыч Моско воктeвьсe Тушино мавмe вeрышкe тольыч. Тушкак тольо Митри кугыжа улам маншe йьнгат. Тунам кок кугыжа лийe: ыктe Моско олаштe—помeшык дeнe купeч кугыжа Шуйский, вeсe Тушиньштe—красавьык дeнe казак кугыжа Дмитри.

Дмитри кугыжа вeлышкe шуко йорлe-шамыч савьрнаш тўнғалыч. Тьгай румбыкан саманыштe купeч шамычлан торгайeн илашышт eкeсeк (йeсe) лий. Псков олаштe помeпык дeнe купeч-шамычым кучeн тьурмам шьндeльыч. Шeмeр калык рeспублика гайым ыштыш.

Тидым ужьн, помeшык дeнe купeч-шамыч Шуйский полшы-мылан ұшанымьштым чарнышт. Нуво ышканьшт йeршeблык кугыжалан польак Сигизмунд кугыжан Владислав eргьжым йодаш тўнғалыч. Владислав толeшат рeспубликам ышта маньн, шeмeр

калыкым ондалышт.

Польак войска полшаш толмо мeнгe, помeшык дeнe купeч-шамыч Шуйским кугыжа гьч луктын монакыш пуртeн ульт, Дмитри кугыжам Тушина гьч повтeн колдышт, варажe тудо колыш. Тидe лиймeнгe казак-шамыч, войскам погeн, Дмитри дeч кeдшо eргьжым кугыжаш пуртынeшт ылыe.

Владислав кугыжа Москошко толмeкыжак польак помeшык-шамыч руш помeшык мьландым ышканьшт погeн валаш тўнғалыч.

Тьгай пашам ужьн руш купeч дeнe помeшык-шамыч, кузe гьнат польак кугыжа дeч утлeн ышкe руш кугыжам шогалдаш понаш тўнғалын ульт. Пьчкeмeш, шeмeр калыкым ондалeн, Мивин купeч войска погаш пойнашамычым ұжаш тўнғалыe. Погeмо войскалан Пожарский луман пойнаш начальныкыш пуртышт. Тидe войска дeнe казак-шамычым сeнгeн, купeч-шамыч ышканьшт йоршо 16 ийаш Михаил луман йeнгым кугыжашкe пуртышт.

Тугeлан тидe крeсаньык рeвольуциаштe шeмeр калыкым сeнгeн. пойнаш-шамыч ышканьшт йоршо кугыжам шогалтылт. Нинe Романов тукeм кугыжа-шамыч, шeмeр калык вурьым йун, 1917 ий мартe шeлгышт.

(Ўмбақыжe лийeш).

А. Кедрова.

Мыландэ нэргэн лэкшэ у законын крэсаныкклан куштылгыжо.

Мыландэ паша шот дэн йшталдмэгэ вэлэ крэсаныкклан каньылэ. Тудлан лийын, мыландэ шэлмэ пашам ожныссыла ала мынарэ ий шуйкалман огыл. Мыландэ паша нэргэн, калык земельный отдэлышкэ гына кошто, волостьышто калык сут укэ ыльэда, тушко крэсаныккышт кошт. Ончыкыжо мыландэ пашам мыландэ комиссия (земельная комиссия) онча. Мыландэ пашам ончыкыжо нимогай сутат, и моло учреждениат ончыман огыл. Тидэ пашам эртак мыландэ комиссия йштыман. Мыландэ шэлмэ и арэндэ пашам эртак тидэ комиссия йшта. ВЦИК Наркомзэмлан йэш коклашты мыландэ шэлмэ нэргэн законным лукташ шудыш. Ик йалышты, йал дэн йал коклашты мыландэ шэлмэ пашамат волостьысо комиссия ончэн ышта. Волость комиссия йштымэ пашалан кэлшыдымэ шамыч, кок арныа коклашты уезд комиссияшкэ вуйым шийыт. Тудо волость комиссия йштымэ пашам угычын ончэн йшта. Губэрнасэ комиссия закон шудымэ почэш йштымым вэлэ шекланэн шога. Йал дэн советски учреждениа, артэл кэлшыдымашым уезд комиссия онча. Волость дэн волость мыландэ кокла кэлшыдымашымат уезд комиссия ончэн йшта. Мыландэ пашам эртак

волость дэн уезд комиссия онча. Тыгэ лиймэгэ ожныссыла мыландэ паша шуко огэш шуйныл. Волость коргысэ мыландэ шэлмэ паша уезд комиссия дэчын мундыркэ огэш кошт. Кугу пашам (Советски учреждениа дэн учашымэгэ) губэрнашты ончат, а вуй шимэ Москош кайа. Наркомзэмсысэ комиссия (коллегия) уезд, губэрна комиссия шамычын закон шудымэ почэш йштымым шеклана. Земельный отдел мыландэ комиссияшкэ Народный суд йынным сайлан колтат, председательлан партийный алэ Советсысэ шогышо йынным Исполком сайлан шогалда. Мыландэ комиссияш члэн шамычым волость погынымаш Совет колта. Волость и уезд комиссиям уездный исполнительный комитет чоткыдемда (утверждает). Волость альэ уезд мыландэ комиссия йштымылан огыт кэлшыгын, арныа коклашты тушко вуйым шиаш (жалоба) кылэш. Волость комиссия тудо вуй шимэ кагазым уезд комиссияшкэ 2 арныа коклашты колда.

Олыкым кузэ шэлман.

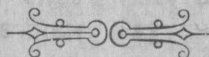
Кызыт йаллашты олык шэлмэ кокла паша шуко погынэн. Ты мартэ олык шэлмэ нэргэн ортомыш закон укэ ыльэ. Йужо вэрэ крэсаныкк шамыч олыкым чон шот дэн шэлын илышт,

Йужо вэрэ вольк шот дэн, йужо вэрэ вэс түрлэн. Садлан лийн 9 мартыште олык шэлмэ нэргэн закон лэктэ, а 22 майыште мйландэ нэргэн. Ончыкыжо олыкым вольк шот дэн шэлман огыл. Олыкым вольк шот дэн шэлэт гын, шуко вольк кан ончыкыжат кучэн кэтэш, укэанжэ ончыкат кучэн огэш кэт.

Олыкым куралмэ мйландылак шэлман. Кузэ куралмэ мйландым шэлман? Куралмэ мйландым чон шот дэн адак пашазэ йын шот дэн шэлман. Тидэ шот дэнак олыкымат шэлман. Куралмэ мйландэ шэлалдын гын, олык шэлаш нэлэ огыл. Куралмэ пасу чон шот дэн шэлмы гын, олыкымат тугак шэлман. Куралмэ пасу шэлалдын огыл гын, олыкымат шэлаш нэлэ. Йужо вэрэ курал-

мэ мйландэ, тошто лум дэн шэлалтмэ да, поян шамыч— шагал чонан шуко мйландан, олыкымат тошто лум дэн шэлаш точат. Тыгэ шэлмэ закон ваштарэш лийэш. Закон мйландым кузэ шэлаш шуда, олыкымат тугак шэлман. Законышто тыгэ каласымэ: йалыште вич ужашыште ик ужаш сурт оза шамыч мйландым шэлаш кэлшат гын, мйландым шэлаш күлэш. Куралмэ мйландэ шэлмылак олыкымат шэлаш күлэш. Ик гана мйландэ закон шудымэ почэш чон шот дэн, альэ пашазэ шот дэн шэлалтын гын, 3 пасуан йалыште 9 ий дэчын ондак 3 гана мйландэ удалтын савырнймэш, угычын шэлаш огэш лий. Мйландэ дэн олык шэлмэ закон нэргэн, вачкэ марла книшка лэктэш.

Корамас.

Сандалык могай.

Сандалыкын могайыжым палэн налаш, айдэмэ шукартсэк төчөн. Грек калык тунэмшешамыч Христос шочмо дэчын 600 ий ончычын палэн, умлэн налаш төчөнйт.

Христос шочмо дэчын 300 ий ожно Алэксандриа (Египет) оласэ астроном (шудыр нэргэн тунэмшэ) Эратосфэн мйландын чумураш шотшым палэн налын. Тунам түрлэ вискалымэ үзгар укэ улмаш. Тугэ гынат мйландэ йырым йыр мыньарэ мэнгэ

шотшым висэн налаш төчөн. Христос дэчын 130 ий вара Алэксандриа оласак астроном Птоломэй Клавдий луман строном тыгэ возэн: Мйландэ тарваныде вэрыштыжэ шога. Ик түрлэ шудыр шамыч (шыдыр) пылпомышто пижыктылмэ, нуно пыл помыш дэн пырля мйландэ йыр суткалан ик кана савырнат. Вэс шудыр шамычат (кэчэ, тылзэ, вич шудыр шамыч: Мэркурий, Венера, Марс, Юпитер, Сатурн) пыл помышын вэс

комдй пэшыжэ пижыктымэ, нунат мьландэ йьр суткалан ик кана эркьнрак, моло шудьр шамьч дэчын вараш кодьн, савьрнат.

Айдэмэ шукэртсэк торгайэн ила. Садлан кбра торгайэн илышэ шамьч тэньыз коч пуш дэнэ вэс мьландьш коштынйт. Тэньызьштэ вэс сэрйм ужаш огэш лий. Садлан лийьн, шот дэчын посна кайэт гын, кулэш мьландьшкат мийэн шуьн от кэт. Тэньыз дэн коштшо шамьч осэк шудьрйм ончэн, сьнэн коштынйт. Тудлан лийьн айдэмэ осэк шудьр кэчэ, тьлзэ могайьжым, кузэ пбрдьн коштмьштым тунэмьн умлэн налаш тчоньг.

Ожно мьландьм вэлэ пэш кугэш шотлэн илэньт. Кэчэ, тьлзэ, шудьр шамьч, мьландэ умбалнэ илышэ айдэмьлан лийьн гьна ьшталдьн, маньн шонэньт. Сандалык кузэ ьшталдмэ нэргэн туньктьшым (наука) астрономиа маньт. Астроном шамьч ожнак шуко палэньт гьнат, калык шукьжым шинчэн огьл.

Калык тьгэ шонэн илэн. „Мьландэ тэньызьштэ илышэ кугу кит-кол тупьшто шинча. Мьландэ сэр дэчын орвьшкэ тэньыз дэн кайэт гын, мучашдымэ йара вэрьш пурэн кайэт“. Садлан лийьн ожно кугу пуш дэнат, Португалиа кугужа вктэньсэ Гибралтар пролив дэчын орвьшкэ кайаш лудьн илэньт. 1500 ий мартэ мьландэ мучашан маньн шонэн илэньт. 1543 ийьштэ астроном Копэрникьн книшкажэ лэктэ. Тудо

мьландэ йьр огьл, мьландэ йшкэ кэчэ йьр пбрдш маньн возэн. Тьгэ туньктьмьжлан лийьн тудым поп тукьм шамьч, Римски папа—(патриарх шот) тудым тулэш йулалттьшт. Тудьн илымэ жапьштак Васко-де-Гама, Магеллан и Колумб кугу пуш дэнэ тэньыз коч мьландэ йьр савьрнэшт. Нуньн дэчын ончьчьн мьландэ йьр нигат савьрнэн огьл. Кэчэ йьр 7 шудьр пбрдьн шогат. Кэчэ йьр пбртшө, пэш мундьр шудьржым—Нэптун маньт. Кэчэ йьр пбртшө шудьр шамьчым—спутники солнца, маньт. Волгьдо ик секундьшто 300 тужэм мэнгьм кайа. Тугэ гьнат кэчэ дэчын волгьдо мьландьш 8 минутьшто ижэ тольн шуэш, Нэптун—дэчын 4 сагатыштэ ижэ. Кэчэ дэн мьландэ шот гьчьн Нэптун 30 гана мундьрнэ. Кэчэ дэнэ мьландэ кокла 140 млион мэнгэ. Астроном шамьч висьмь дэн, кэчэ мьландэ дэчын 1 млион 200 тужэм кана куго. Кэчэ пэш чот шолмэгьжэ мьландэ ора дэчын 2—5 кана кугу орам 300 тужэм мэнгэ нарьш кышкэ кышка, кызэн кайн адак мьнгө кэчьшкэ возэш. Кэчьн шолмо шокшьжо 6000 градус. Кэчэ чарньдэ шолын шога да, тудо лапаш ора гайэ. Мьландат ожно—пэш шукэртэ, кэчьлак шолын шогэн. Варажым эркьн-эркьн йукшэн, умбалжэ малэн. Тунэмшэ шамьч мьландэ малымьн кужьгьтшэ 100 мэнгэ виса маньт. Мьландэ корьгьштэ тул лапаш шога. Садлан лийьн кьзьятат йужо вэрэ

землетрясения—(тарванйыл) лий-
йин шога. Мыландэ тйгэ тарва-
нйылмэ дэнэ шукэртэ огыл Си-
цилия островйсэ Италия кугу-
жан Мессина олажэ шаланыл
пйтыш; ожно, йндэ кок шудэ
ий лийэш, тугак Португалия
кугужан Лиссабон олажэ пй-
тыш. Мыландэ кумдыкэш толшо,
лавйрам шулэн, кышкышэ ку-
рык шамычат шуко улыт.

Сандалыкыште ик кэчэ вэлэ
огыл—кэчэ дэчын 2—3—5 мли-
он гана кугу оран шудыр ша-
мыч улыт. Нуно пэш чот мун-
дыр-э улыт да вэлэ изйин кой-
ыт. Кэнтавр луман шудыр моло
мундыр шудыр шотгычын кэчэ
дэкэ чак, тугэ ганат волгыдо
тужэчын нил ийат пэлыште
ийжэ мыландэ дэкэ толын шуэш.
Кэчэ дэнэ Нептун кокла шот
гычын, Кэнтавр шудыр 9000
кана мундырнэ. Так шинча дэнэ
ончэн шотлэг гын пыл помыш-
то 6000 шудырым вэлэ ужаш
лийэш. Астронм шамыч ончы-
мо пуч дэнэ ончэт гын 50—60
мليون виса ужаш лийэш.

Кэчат и кэчэ йыр портшо
шудыр шамычат тарванйде огыт
шого. Мыландэ ик ийыште кэчэ
йыр пордын савырна, тудэчын

посна адак мыландэ йшкэ йыр-
жэ суткалан ик кана пордын
савырна, садлан йут дэн кэчы-
вал лийэш. Мыландэ кэчэ йыр
портмылак, тылзат мыландэ йыр
пордыш. Садлан тылзым рушла
спутник земли, маныг. Кэчэ и
тудын йыржэ поргшо шудыр
шамыч пэш куатлын пордын
Гэркулэс луман шудыр вэкэ
кайат. Кэчэ сэкундышто 20 мэн-
гым кайа, мыландэ 16 мэнгым
кайа. Куртньо корно кайымым
1 сагатлан 50 мэнгым шотлэг
гын, мыландэ тудо шот гычын
1152 кана куатлын кайа.

Мо кэчым, мыландым, тыл-
зым, шудыр шамычым кылты-
мыла куча? Молан нуно ордыш-
кыла шаланыл огыт кайэ? Тидэ
нэргэн англичан учоный Нью-
тон 1650 ий кундэмыште па-
лэн налын. Сандалыкыште шуд-
дыр шамыч, кэчэ, мыландэ вэсэ
— вэсыштым шупшын шогымым,
Ньютон — „закон тяготэния“,
манын. Тидлан лийын шудыр
шамыч шаланылынат ордышкэ
огыт кайэ, шот дэн пордыг.

*(Мучашыжэ вэс номырышто
лийэш).*

А. Эшкинин.

Чодыра йулымö дэчын шэкланыза.

Мари калык осэк чодыра
лонгаштэ ила. Марийн поян-
лыкшэ—чодыра. Садлан лийын
мари калыклан чодырам пэш
чот аралаш кылэш.

Чодыра волгынчо дэн пэш

шагал йула. Волгынчо корган
альэ кукшо, кишан пушэнгыш,
тукнагын вэлэ йула. Волгынчан
годым, йур лиймэ дэнэ, пижшэ
пушэнгэ йулэн, тул ордышкө
огэш шарлэ. Волгынчо дэнэ чо-

дѣра пѣш шагал йула. Шукѣжо годѣм чодѣра айдѣмѣ йонѣйлѣш дѣн, лѣмѣн тул пижѣктѣмѣ дѣн йула. 1914 ий чодѣра йулымаш сѣнѣймагѣчѣн тѣгѣ лѣктѣн: Тамбов губѣрнаштѣ 953 йулымашгѣ, 810 айдѣмѣ йонѣйлѣш дѣн йулѣн, а 5 канажѣ лѣмѣн пижѣктѣнѣйт. Енисѣй губѣрнаштѣ 1657 йулымаштѣ, 1329 канажѣ айдѣмѣ йонѣйлѣш дѣн пижѣн. Шукѣжо годѣм чодѣраш тул тамака шупшмагѣчѣн, тул олдѣймагѣчѣн пижѣш. Чодѣраштѣ коштшо шамѣч тамакам шупшѣн пѣтарѣн, йѣртѣдѣ шуат, адак трупка гѣч тул вѣлѣн пижѣш. Чодѣраштѣ тамакам пѣш шѣкланѣн шупшаш кѣлѣш. Изѣ пѣчката тул чадыртанѣш, альѣ кукшѣ шудѣшкѣ возѣш гѣн чодѣра йулаш тѣнгалѣш. Тул пѣш вашкѣ пижѣш иман пушѣнгѣш (кож, пѣнчѣ, лумѣкож, нулго), варажѣм лѣшташан чодѣрашкат пижѣш. Июль-август тѣлзѣ коклаштѣ шокшѣ кѣчѣ дѣн лѣшташ, шудо кошка, шудо жапѣштѣ йѣртѣдѣ шумѣ шѣрпѣ гѣчѣнат тул куштѣйлгѣн пижѣш. Адак чодѣраш тул пижѣш ѣртѣн кайѣшѣ йѣн шамѣч тул олтѣймагѣчѣн. Пазарѣш, юмѣлан кумалаш, кужу корнѣшкѣ коштшо шамѣч тулѣм кочкаш, йуаш, ѣрѣкташ, вургѣм кошташ олдат. Моштѣн тулѣм олдѣтгѣн нѣлѣжѣ-осалжѣ укѣ. Шукѣжѣ шот дѣчѣн посна олдат. Чодѣраштѣ адак тулѣм олдат, саска, понго погѣшо шамѣч, чодѣра рушо, кол кучѣшо, кутѣзѣ. Пушѣнгѣ воктѣн олдѣн, сайѣн йѣртѣдѣ, альѣ тугак кодат да, чодѣраш пижѣш. Адак

кодшо оргажѣм йѣльанкѣштѣ йулалдѣмагачѣн пижѣш. Куртнѣ корно воктѣнѣ паровоз гѣчѣн пижѣш. Чодѣраш тулѣм пѣчалзѣ шамѣчат пишѣктат. Пѣчалѣм кагаз дѣн, муш дѣн и моло лапчѣк дѣнѣ шѣшкѣн лѣат да пижѣш. Садлан пѣчалѣм мѣж дѣн шѣшкаш кѣлѣш. Мѣж пѣчал гѣчѣн лѣктѣн вѣчмѣгак йѣра. Икшѣвѣ шамѣч модѣн тул олдѣмо дѣнат пижѣш. 1915 ийѣштѣ 5,017 йулымаштѣ, 4500-жѣ айдѣмѣ йонѣйлѣш дѣн йулѣн. Тулѣм чодѣраш осаллѣк дѣнат пижѣктат. Ожнѣ помѣщѣклан сѣрѣмѣкѣ, чодѣрашкѣжѣ лѣмѣн тулѣм чѣкат ѣльѣ. Ончѣкѣжѣ кукшѣ пу лийшашлан йал воктѣнѣсѣ чодѣраш тулѣм чѣкат ѣльѣ. Адак лѣсничѣй йал воктѣнѣ дѣльанкѣм руаш огѣш пу да, садлан чѣкат ѣльѣ.

Тѣгѣ калѣк ѣшкѣ анѣражѣ дѣнѣ тѣрлѣн локтѣлѣн чодѣрам йулалдат. Чодѣра пѣтѣнѣ калѣкѣн. Садлан калѣклан чодѣрам пѣш чот аралаш кулѣш, йал воктѣнѣ чодѣра пѣтагѣн, крѣсанѣйкланак кошташ мѣндѣр лийѣш. Чодѣра изѣмѣш гѣн вѣдат (ѣнѣр) изѣмѣш. Йѣр, корѣм шамѣчат кошкат. Вѣд кошкѣмѣгѣ колат ѣркѣн-ѣркѣн пѣта. Чодѣраштѣ турлѣ кайѣкат пѣта.

Чодѣра кум тѣрлын йула.

- 1) тул мѣландѣ ѣмбачѣн кайѣн йула
- 2) чодѣра вуй ѣмбачѣн кайѣшѣ тул
- 3) мѣландѣ лѣвалнѣ (торфяной) йула.

Турлын йулйшым шотшо дэнэ йортэн моштйман.

1) мыландэ умбачын кайэн йу- лымаш.

Мыландэ умбачын каййшэ тул (пожар) кукшо лышташым, кукшо лызым, пугыльмым, укш-лам йулалдэн пйтара. Мардэж укэ годым кушто шуко кукшо оргаж ту вэкэ йулэн кайа, мардэжан годым—мардэж почэш, ордышко пэш огэш шарлэ. Тул ончыко шуко вэрйм каймэкшэ йулымө вэрат шарла. Йудым пожар изэмэш, а кэчывал эртышаш дэн, шокшо жапыштэ пэш чот талышна. Мыландэ умбачын кайшэ тул (пожар) чодыралан кугу осалым йшта. Тул шудым йулалдэн пйтара. Шудо куш-мын чодыралан кугу пайдажэ уло. Шудо нөрө мыландым куча, йур вудат вашкэ огэш кошко. Шудо кокласэ тйгыдэ копшангэ шамыч мыландым пургэдйин пуш-кудэмдат, чодырат куатлын куш-кэш. Пушэнгэ шумым когартымэ, тудо кушмыжымат чарна. Кож пушэнгын вожшо мыландэ воктэнак да, йулымө дэчын вара кошка. Мыландэ умбачын каййшэ пожар самйрык чашкэрйм чылтак кошта. Тйгайэ пожар варажым кугышкат кайа. Пожар шарлымэ дэчын ончычын йор-таш куштылго. Тунам лызэ дэн кырэнат йорташ лийэш. Тул көргышкыла лызы дэн, йожэк кыраш күлэш. Йужгынат тул умбакэ рок дэнэ ошмам кыш-кэнат йорташ лийэш. Йорташ мийшэ калыклан рат дэн шо-

галын йортыман, йын коклагы-чын лэктын бнжэ кэт. Шокшо кэчыштэ пожар чот шарлымэга лызэ дэн рокым кышкэн йор-таш огэш лий. Пожар чот шар-лымэга тудын йыр 10—20 ва-жык коклаштэ 1—2 йол тош-калдыш лапкыт кольмо дэн чарам йштыман пожар ордышко чара коч каймыдэчын воктэнысэ чашкэрйм руман. Шагал йын годым чот йулаш тунгалмэ ваш-тарэш чара вэрйм йштыман.

2) Кушычын—чодыра вуйгычын кайшэ тул.

Кушычын каййшэ пожар мыландэ умбачын каййшэ гы-чйнак лийэш. Чодыра тор огыл, йужо вэрэ шолдыра, а йужо вэрэ лопка. Йужо пушэнгэ кошкышо лызанат лийэш. Сад-лан эркын-эркын мыландэ умба-чын кайшэ тулэт чодыра вуйышко кайа. Чодыра вуйышко кайэн колтымэга тул ойпым мардэж почэш кышкэн торгостылын йулэн кайа. Йужгынам йэр и олык кочат торгостэн йула. Чот йулымыжө годым 30—50 важык нартйч тул дэкэ чакэ-машат огэш лий. Лызан—иман чодыраштэ (кожла, пунчө) мы-ландэ умбалнысэ пожарак шу-кыжо годым вуйышко налэш. Тошто—шолдыра чодыра тйгэ пэш куатлын йула, тушто тул-лан оргажат шуко, кукшо пу-шэнгат йатыр. Йужгынам чо-дыра лызэ огыл тунжат йула. Йорлшө пушэнгэ мыландым пур-гэдйин киат. Тугэ йулышэ чоды-рам тунамак от ругын арам

пйта. Йулымö вэрэш чодырам от үдö гын, олмэшйжэ йördй-маш—шулдо акан чодыра кушкэш. Тыгайэ пожарр йөрташ йырым йыр 3 важык альэ утларак лопкыт мөжам руэн кайман, а оргажым погэн налман. Пушэнгым вуйжо дэн пожар вөкэ йөртөн укшым эрыктэн пожар көргышкыла шупшын нумал оптыман. Пожарлан лишыл руэт гын ышкат авыралт кодат. Йүлэн йогышо лызэ дэчын тул пижмэ дэчын шөкланаш күлаш. Күшычын кайшэ пожарым адак ваштарэш тулым пижыктымэ дэнэ чарат. Йулымö вэр дэчын өрдйжан йыранла оргажым лышташым и моло кушко куштйрам чумырат. Пожар чакэмаш тунгалмөгэ кагаз ластыкым күшкө шуэн ончат. Ластык йуж дэн пожар вэгыла кайагын, тунанак оралымэ оргажышкэ иканаштэ шуко вэрэ тулым чыкат. Тунам кок пожар коклаштэ йу (воздух) йулымö дэнэ. мүгырэн ваш мийат. Ваш миймэ сэмьин йуэт өрдйжгычын пурэн огэш кэт да, тулат тунчыгэн йөра. Пожар чарнымэгат ик жап шөкланаш күлэш, укэ гын мардөж дэн тул ойып мийэн возын угычынат чодыра йулаш тунгал кэтэш.

3. Мыландэ йумалнэ йулымö.

Мыландэ йумалнысэ пожар годым куп тургыж (торф) йула.

Ырэгэнчэ эркын-эркын ночко вэрыштэ шуйын торфйш савырна. Ночко вэрыштэ ырэгэнчэ вэлэ йула. Тугай пожар годым пүтынь куп дэн, чодыраш пижым шөкланаш күлэш. Тыгэ йулымэ годым йырым йырошма, альэ рокыш, альэ ночко торфйшко шумэшкэ выньэмьм күнчыман. Йужгынам торф мыландыш шумэшкэ йүлэн кайа. Чодыран вожшо йула да йөрлэш. Тыгай пожарым сэнгаш пэш йосö. Паша жапыштэ йөрташ калыкымат от му. Йужгынам тыгай пожар пэш кэлгышкэ кайа да кушто йулымыжымат муын от кэт. Торф йужгынам тэлымат йула. Тыгай пожар годым өрдйж гычынат выньэмьм мыландыш, альэ ночко торф кэлгыт выньэмьм күнчыман. Лышташан чодыраштэ йужгынам лувач, торфла йүлэн кайа. Тунамат йыр выньэмьм күнчыман.

Мари шамыч, октябрски рэволюция дэчын вара чодырат калыкын лийэ. Күлешан йынлан Сов. Власть чодырам пуа. Чодыра тыландак күлэш. Садлан лийын тудым ышкэндан үзгарлак ончэн аралыза. Тамакам шупшын йөртөйдэ ида кышкэ, тулым ида олды, олдыда гынат йөртэн кодыза. Кугу йын шамычымат, икшывөдамат чодырам аралаш туныктыза.

(Нөхорошов книшка гычын күчыкын Марлаш кусарэн А. Эшкинин).

Тэрысын вийжым аралыза.

Жуков лўман агроном, тэрысым кузэ кышкэн кэлшйша-жым палаш, тйгэ йштэн ончэн: Уржа ўдышаш пасушто, ик гай мйландан ик аням кум ужашеш пайлэн. Кум ужашйшкыжат йуны тйгэ тўгалдышйште тёр тэрысым кышкэн. Ик ужашйштйжэ, крсаанык йштймэ сэмйн, ик тйлчэ нарэ тэрыс шалатйде, тйгйде ора дэнэ шынчэн. Тйжагйн дэстиналат 80 пут шот дэн уржа шочйн. Вэсь ужашйштйжэ тэрысым лукмэкак шалатэн шйндэн улйт. Тйгэ шалатймэ тэрыс ик тйлчэ нарэ ончыл шэга маркэ кошкэн кийэн. Тйжагйн дэстиналан 120 пут шот дэнэ киндэ шочйн. Кумйшо ужашйштйжэ тэрысым луктйн, тунамак шалатэн куралйн шйндэн улйт. Тйжагйн дэстиналан 180 пут шот дэнэ уржа шочйн. Тйгэ ик гай мйландэ, ик врэмаштак, тёр ўагдымэ, тўрлйн киндйм шочыктэн: 1) шалатйде, ора дэнэ кийшэ тэрыс 80 путым, 2) Шалатймэ кийшэ тэрыс 120 путым и 3) Шалатэн тунамак курал шйндймэ 180 путым шочыктэн. Тўрлйн тэрыс кышкымйн тйртйшйжым палэн налаш, моло вэрэат шуко йын тйгэ йштэн ончэн улйт. Чыла вэрэат тўрлйн кышкймэ, ойльымына сэмйн тўрлйн шочыктэн. Вара молан тйгай? Мйландйжат ик гай, тэрысыжат ик врэмаштак, ик торак кышкймэ, киндэ шочмйжо ик гай огыл? Ора дэнэ шйнчйшэ дэнэ ага мучко шалатэн шйндймэ тэрысын вийжэ кошкэн пыта. Аммиак лўман

вийжэ воздухйш кайэн пыта. (Аммиак нашатйрнй спиртла нэрым пўтыралшэ тэрыс ўпш). Луктйн, тунамак шалатэн курал шйндймэ тэрысын аммиакным, лэвэд шогйшо мйландэ шуишеш, воздухйш ок колдо. Тидэ ойльымына гычйн, ора дэнэ шйнчйшэ тэрыс, шалатэн шйндймэ тэрыс дэч шагалрак кошка, садлан ора дэнэ шйнчйшэ маштэ киндйжат утларак шочаш кўлэш йльэ. Шавгэ ойльымына гычйн, ора дэнэ шйнчйшэ маштйжэ эн шагал киндэ шочеш. Тидйжым кузэ йнлаш? Тэвэ ора дэнэ шйнчйшэ кэлшйдымйжэ тйштэ. Шокшо дэнэ, волгыдо дэнэ тэрысеш сэлитра налэш. (Чот шокшо, чэвэр кэчан кэчйштэ тэрысеш тйгйде шинчал пурак гай налэш. Тудйм сэлитра манйт.) Сэлитра сакырла, шинчала вўдэш шула. Йўр вўд дэн шулэн мйландйш шйнга. Шалатэн шйндймэ тэрыс гыч йўр вўд сэлитражым шулык-тарэн ага мучко тёр шйндара. Ора дэнэ шйнчйшэ тэрыс гыч сэлитра мушкылдйн орадан туражэ вэлэ мйландйш шйнга. Ора дэнэ ора коклажэ йёршеш сэлитра дэч посна кодэш, а ора олмйжо тўр гоч утыждэн сэлитрагэш. Садлан ора дэнэ ора коклашйжэ сэлитра угэ дэнэ киндэ шагал шочеш, а ора олмэшйжэ чот талйн шочеш, йёрлэш. йёрчан лиййн ок кэрт. Тйгэ ора дэнэ кышкймэ тэрыс кокытэ кукла.

Кышкэн, шалатэн, тунамак курал шйндймэ тэрысын аммиакшат воздухйш ок кайэ, мйлан-

дѣш ага мучко тѳр шѣнга, сѣлитра-
жат тугак ага мучко тѳр шѣнга,
Садлан дѣстиналан 180 п. кин-
дѣм шочѣкта.

Тѳрысыштѳ могай вий уло.

Кѳч могай шурнат, шудат,
пушѳнгат аммиак дѳнѳ сѣлитра
гѣч *азотым* налѣт. Азот воз-
духѣштат шуко уло (вич пайѣштѳ
вил пайѳжѳ азот) ѣндѳ воздух гѣч
нуно азотѣм налѣн сгѣт кѳрт.
(Клѳвѳвр дѳнѳ бобовѣй манмѳ
шурно шамѣч вѳлѳ налѣн кѳртѣт).
Адак тѳрѣсѣштѳ могай вий уло?
Тѳрѣсѣм ѣѳлалдѳна гѣн ломѣжшо
кодѳш. Тидѳ ломѣжѣм вѳдѣш
пѣштѳн лугаш гѣн кон вѳд лийѳш.
Кон вѳд тѣгѣлай вѳд гай сгѣл—
пушкѣдо, ѣаклака, шовѣн вуд
гай. Молач вѳд тѣгай пушкѣдѳ-
мѣн? Ломѣжѣн ужашѣжѳ вѳдѳш
шулѳн. Турльо, ѣандар кон вѳдѣм
шолдѳн ѣѳршѳш пучѣктарѳт гѣн,
атѳ пундашѳш *поташ* манмѳ
нольѣк кодѳш. Кон вѳдѣштѳ,
поташѣштѳ *калий* манмѳ вий ѳн
шуко уло. Калий пушѳнгѳлан,
шурнѣлан, шудѳлан пѳш кѳлѳш
кочѣш.

Вѳдѣш пѣштѣмѳ ломѣж чѣ-
лажѳ ок шуло. Ломѣжѣн вѳдѳш
шулѣшо ужашѣжѣм *калий* манна.
Шулѣдѳ котшѣжѳ мо тугай? Шу-
лѣдѳ котшо ломѣжѣштѳ *фосфор*
манмѳ шуко уло. Фосфор, азот
дѳнѳ калий сѳмѣнак, шурнѣлан
пѳш кѳлѳш кочѣш. Фосфорѣм
шурно вигак налѣн ок кѳрт, фос-
форнѣй кислоташкѳ савурнѳмѳ-
кѣжѳ ижѳ валѳш. Лушѳтѳ, фосфо-
рит лѳман кѳѣштѳ, суперфосфа-
тѣштѳ фосфорнѣй кислота шуко

уло. Кѳч могай кочѣшѣмат, вѳ-
дѳш шулѣшѣм вѳлѳ шурно налѣн
кѳртѳш.

Тѳрѣсѣштѳ *азот, фосфор,*
калий дѳч посна моло кочѣшат:
ѣзвѳска, сира да мойѣн улѣт, но
нуно кѳч могай мѣландѣштат
шурнѣлан ситѳшѣн улѣт мана-
шат лийѳш.—Фосфор, калий, азот
шурнѣн, шудѣн, пушѳнгѣн тѳн
кочѣшѣжѳ улѣт. Кузѳ айдѳмѳ
воздух дѳч, вѳд дѳч, кочѣш дѳч
посна илѳн ок кѳрт, нунат нинѳ
кум кочѣш дѳч посна илѳн сгѣт
кѳрт.

Мѣландѣм ѳандѣмын ойырты- шыжѳ.

Тѳрѣс мѣландѣлан азотѣм,
калийѣм, фосфорѣм пуѳн вѳлѳ
пайдам конда манѣн шонѳна гѣн
ѣонѣлѣш лийѣна. Тѳрѣсѣм кѣш-
кѳн мѳ мѣландѣм сайѳмдѳна.
Сайѳмдѳна манмѣм тѳрлѣн ѣнлаш
лийѳш. Мѣландѣм кѳнчѣк гай
пушкѣдѣм, шокшѣм ѣштѣмат
мѣландѣм сайѳмдѣмѳ лийѳш. Мѣ-
ландѳ пашам сайѣн ѣштѳн, олѣм
тѳрѣсѣм шѳѣшѳ куншѳрам кѣш-
кѳнат, шудо вож шѳѣмѣ дѳнат
мѣландѳ пушѳѳдѳмѣн кѳртѳш.

Мѣландѣм сайѳмдан лийѳш
ѳртак шурнѣлан кѳлѳш кочѣш
пумѳ дѳнат. Миньѳральной удоб-
рѳниа манмѣм шавѳн тѣгѳ сайѳм-
дат. Тунам мѣландѣн пѳшкѣдѣ-
лѣкшѳ, пушкѣдѣлѣкшѳ, шокшѣ-
лѣк—ѣѳштѣлѣкшѳ тоштѣжѳ га-
вѳак кодѳш.

Ѣужѳ миньѳральной удобрѳ-
нѣя дѳнѳ (мѣландѣш ѣзвѳска
ломѣж шавѣмѳ годѣм) шунач
мѣландѳ, кун мѣландѳ сайѳмѳш, а

шурнѣлан, шудѣлан кочѣшлан ок кай. (Мѣландѣштѣ шурнѣлан кѣлѣш ѣзвѣска ситѣшѣйн уло).

Шѣшѣ тѣрѣс, ѣзвѣска, комака ломѣж, шопо тѣрѣс вѣд, кон вѣд мѣландѣм тѣгѣ сайѣмдат: шурнолан кѣлѣш кочѣшѣм, шурно налѣйн кѣтшанлѣгѣм ѣштѣн ѣамдѣлѣн пуат. Шурнѣн кухарка шотѣштѣшт лѣйѣн кѣртѣт.

Шѣшо куштѣра, тѣрѣс анаш кѣшкѣмѣкѣ руу ла мѣландѣм шопѣктарат, овартат, мѣландѣм вѣсѣ сѣмѣнѣм ѣштат.

Моштѣн ѣамдѣлѣм, моштѣн кѣшкѣмѣ тѣрѣс шурнѣлан кѣлѣш кочѣшѣм: азот, калий, фосфорѣм пуа, мѣландѣм пушкѣдамда, оварта шокшѣм ѣшта.

Тѣдѣ ойлѣмѣва гѣч крѣсанѣк шурнѣлан кѣлѣш сѣмѣн, шонѣмѣжѣ сѣмѣн мѣландѣм ѣандѣлѣн, вѣсѣ тѣрлѣм ѣштѣлѣн кѣртѣш.

Шурнылан могай уй кѣлѣш.

Тѣрѣсѣштѣ шурнѣлан кѣлѣш кум тѣрлѣ вѣй: азот, калий, фосфор уло манна. Вара нѣнѣ гѣчѣн кудѣжѣ ѣн чот кѣлѣшѣжѣ? Чѣланат ик сѣмѣнак кѣлѣт. Мѣлан-

дѣштѣ азот ок лѣй гѣн, калий дѣнѣ фосфор кѣч мо чоло лѣйжѣ шурно ок шоч. Тугак калий, альѣ фосфор ок лѣй гѣнат ок шоч. Ик анаштѣ фосфорнѣй кислота 25 пут шурно шочѣкташ ситѣшѣ вѣлѣ лѣйѣш гѣн, азот дѣнѣ калий кѣч 200 пут шочѣкташ ситѣшѣ уло гѣнат, шурно 25 пут вѣлѣ шочѣш. Молан тѣгѣ? Тѣвѣ молан. Нѣвѣн кѣжнѣжѣн ѣшкѣ корнѣшт. Азот шурнѣм чѣмѣн шочѣктѣшо вѣй: азот гѣчѣн пушѣнгѣн, шудѣн, шурнѣн ужаргѣлѣкшѣ лѣйѣш. Азот шурнѣн вѣржѣ.

Фосфорнѣй кислота пѣрчѣм, саскам шочѣктѣшо вѣй. Фосфор ок лѣй гѣн пѣрчѣ, саска, вусо, куштѣлго лѣйѣш.

Калий ойлѣмѣм, вургѣм, лѣштѣшѣм шочѣктѣшо вѣй, адак крахмал, сакѣр, ѣй—калий гѣчак. Калий шагал гѣдѣм парѣнгѣштѣ крахмал шагал лѣйѣш, ѣошкар ушмѣнѣн шѣрѣжѣ (сакѣржѣ) шагал лѣйѣш, ѣѣтѣн нѣшмѣн, кѣнѣ нѣшмѣн ѣйжѣ шагал лѣйѣш.

Тѣвѣ тѣрѣсѣн кѣжнѣ вѣйжѣн тѣгай оѣпѣртѣшѣжѣ уло.

Борисов Агрономѣн вѣйзѣма гѣч кусарѣмѣ.

Г. Голубкин.

Кузѣ тѣрысын вѣйжѣм аралаш кѣлѣш.

Кузѣ тѣрысым ѣамдылаш кѣлѣш.

Кѣч могай вольѣкѣнат шурѣштѣжѣ фосфор манмѣ вѣй шуко уло. Шондѣштѣжѣ калий дѣнѣ азот манмѣ вѣй шуко уло. Вѣян кочѣшѣм кочшо вольѣкѣн тѣрѣ-

сѣжат вѣян лѣйѣш. Садлан уржа олѣм кочшо вольѣкѣн ѣн томам тѣрѣс лѣйѣш. Ик ѣаш олѣм, клѣвѣр вѣка, лѣуцѣрна кочшо вольѣкѣн тѣрѣсѣжат вѣян лѣйѣш. ѣн вѣян тѣрѣс кѣндѣ кочшо вольѣкѣн.

Витаптэ вольйк йол йўмалан мө олымбим, лйштапбим, пильа куштйрам, куп тургыжым — (торф) оптана. Тйгэ тэрйсым кум ужа шэш пайлаш лийэш: 1) Вольйк шур, 2) Вольйк шондо и 3) Вольйк йол йўмал ваштйш.

Тэрйсын вийжэ—шур, шондо, ваштйш гйч. Сай кочйш (кормо) кочшо вольйкйш шур-шондйжат вийан лийэш. Ваштйшйжат вийан гйш—вара вийан тэрйс манаш лийэш. Могай ваштйш вийанрак? Уржа олымбйшто фосфорнйй кислота дэнэ калий шуко уло. Олымб куп тургыжйшто азот шуко уло. Тйгэ олымб ваштйшан тэрйс азотйш шуко пуа, куп тургыж ваштйшан фосфор дэнэ калийбим.

Ваштйшйш адак вэс ойыртйшйшат уло. Йужо ваштйш вольйк шондйш шагал шйндара, шагал куча, йужо ваштйш чот шйндара, тэрйс ўпшымат (аммиакбим) ок шалатэ. Тидэ шотйшто куп тургыж пэш сай: олымб дэчйш кум—вил пачаш утла шондйш шупшэш, аммиакбим нимат ок шалатэ.

Ваштйш тэрйс шўмө годбимат пэш пайдам пуа: тэрйсым оварчйсйш куча, вийан лийбйш шуаш полша.

Тўрлө вольйкйш тэрйсйжэ тўрлө вийан лийэш. Имнэ дэнэ шорйкйш тэрйсйжым шокшо тэрйс манйт. Имнэ, шорйк тэрйс вашкэ шўйт, мйландйш чот ўандат, йрйктат. Садлан парникйшкэ имнэ тэрйсым оптат. Шуран вольйкйш, сөсван тэрйсйжым йўштө тэрйс манйт. Нунйш тэрйсышт вўдаврак лийэш, вашкэ ок шў, вийжат шагалрак.

Кузэ тэрйсым аралаш кўлэш.

Мө тэрйсым витаптэ, альэ тэрйс ораштэ кучена. Кэч витаптэ, кэч тэрйс ораштэ, тэрйсым пэш монштэн кучаш кўлэш, укэ гйш арам вийжэ пйта. Агроном шамбйч мут гйч монштйде кучйманштэ тэрйс пэл вийжым утла пйтара. Шукйжым азот кайэн пйта.

Витаптэ альэ тэрйс ораштэ тэрйсым тйгэ кучаш кўлэш. Мйландйшкэ вийжэ кайбимэ дэч мйландэ вэлэн кўжгйш куп тургыжым опташ кўлэш, альэ кўваржым вўд шйшйдйбим бйшташ кўлэш. Кўвар пэл мөгйрйш вольйк шондо йогэн кайаш тайбйрак лийаш кўлэш. Вольйк шондо йогэн мйймэ вэрэш погйнашйжэ вйньэмбим (изи нөрөбйш) кўнчаш кўлэш. Кошкэн, когаргэн шйчмйжэ дэч врэма дэнэ тошкаш, тэрйс вўдшйш шаваш кўлэш. Йўр дэнэ мушкйлдйш вийжэ пйтымэ дэч, тэрйс ора лэвэдйш йўмалнэ лийаш кўлэш. Тэрйсын вийжэ мйландйшкэ, воздухйшкэ кайэн пйтымэ дэч витаптэ мйландэ вэлэн кўжгўн (ик шэч утла) куп тургыжым опташ кўлэш, ўмба-чйнжат эрэ йэшаренак шогаш кўлэш. Имнйшлан кэчйш 8—10 крэнга ваштйш кўлэш, ушкалан 8—12 кр. шорйккан 1 крэнга.

Кунам тэрйсым лукташ—(кыш-кат) кўлэш.

Ик ийаш шурно ўдйшани па-сушко тэрйсым шйжым кйшкэн курал шйндаш кўлэш. Уржа ўдйшаш вэрйшкэ шоншым луктйш курал шйндаш кўлэш. Төлбим

кышкаш вэрэштмэ годым важык кумдыкан аршынат пэлэ күкшйтэн ора шамычым ёштэн шындёлаш күлөш.

Төлөм, шошым, кыпкымэ тэрёслан кошкаш, вийжэ арам пёташ эрөйм пуаш ок күл. Лум кайөн мёландэ кошкөн шумо дэч ончыч тэрёсым шалатэн, тунамак курал шындаш күлөш. Мардэжан, кукушо врэмаштэ тэрёсым кышкымэ годым ана йёран воктэнэ ик ратым төмөн тунамак шалатэн курал шындаш күлөш, вара адак ик ратым шушыктэн шалатэн куралаш. Тэрёсым мума дэнэ кышкымэ пэш кэлша: шушыктыйшыжо шушыктат, шалатышйжэ шалатат, куралыжэ куралыт. Тыйгэ тэрёсын вийжэ пэш шуко аралалдэш.

Тэрёсым ана мучко мёландылан кёра тёр шалаташ төчаш күлөш.

Шалатэн шындёмэ тэрёскошкымөшкыжэ кийа гын вийжат пёта, курал шындёмөк мёландымат кошта, вашкэ шуйнат ок көрт. Пайдажэ пэш шагал лийэш.

Ошман вэрёштэ тэрёсым келгыш куралаш күлөш, шунан мёландыштэ талыканрак.

Тэрёс мёландылан могай вийым пумыжым ончылно ойлыалдын. Тэрёс шуйн мёландым шэмэмда. Шэм мёландэ чотырак ёра. Шокшо шурнолан кушкаш

полша.

Тэрёс шуйн мёландым пушкыдэмда, оварта. Оварчык мёландэ йур вудым чот шушыш, вашкэ ок кошко.

Шунан нэнчэ мёландым тэрёс пушкыдым шокшым ёшта, ошман мёландым нэнчэмда, вуд кучышым ёшта.

Койа, шэм мёландыш тэрёсым кугун кышкымэ пайдам ок пу. Дёстиналаш 1,200 п. маркэ кышкымэ кэлша, тылэч угла кышкымын расходшо вэлэ лийэш. Йужо вэрэ шурно шочым шагалэмда вэлэ.

Кула мёландыштэ, ошма йоршан мёландыштэ 1,200 пут гыч 2,400 пут маркэ кышкымэ пэш кэлшөн төлөш. Козьмодэмянский уездыштэ онытный пасушто тэрёсымэ мёландыш ик дёстинаш 98 п. уржа шочын; 1,200 п. тэрёс кышкымэ вэрэш 137 п.; 2,400 пут тэрёс кышкымэ вэрэш 150 п. шочын.

Ана умбак сайын шуйшо тэрёсым кышкэт гын пёрвёй ий гычак киндым чот шочыкташ, тунгалэш. Нугбёднрак кышкымэ тэрёс мёландын вийжым кужунрак куча, шагал кышкымын вийжат вашкэ пёта.

С. И. Данилов агрономым вейзыма гыч кусарымэ.

Г. Голубкин.

Вольык удыртыш.

(ЧЕСОТКА).

Нэмйч сар дэч вара Россияштә вольык удыртыш пәш талышыш. Кызыт Россия көргыштө 500,000 нарә удыртышан имнә уло. Удыртыш вәсә-вәсйлая пәш вәшкә пижшә чәр. Удыртышым парәмдаш от төчө гын вольык пәш чот йарна коләнәт кәтәш. Удыртышан вольык могыржым чот йыгән, толаша вүр ләкмәшкә пурәш, өгым и шагал кочкәш, пашаштә вәшкә нойа и пүжалдәш. Удыртышан вольык, томам вольык, садлан тудым парәмдаш төчәш күләш. Парәмдән моштан, мо дән чәр лиймәжым, вузә вәсйлан пижмәжым шинчаш күләш.

Удыртыш годым могыржым пуди (Чесоточный клещ) удыртыкта. Удыртыш пуди пәш изи, микро-скоп дәнә ончән вәлә ужаш лийәш. Тидә пудин каштә иман, сөсна шу ганьә шуаф. Самырык пудин кум мужыр кушкын шушыжын нил мужыр күчан йолжо лийәш. Умышажә—күшыл онгылашыжә и үйлә онгылашыжә пильа пұан. Пуди шамыч муно дәнә тұлат. Пуди икканаштә 20—24 муным мунча. Нивә муно гыч 4—7 кәчә гыч изи пуди шамыч ләктыт. Муно гыч ләкмәкышт 14—17 кәчә гыч муно бшкә муно мунчаш йөршө лийән шуыт. Ик.кугун тунәмшә: ик мужыр пуди гыч 3 тылзыштә ик милионат пәлә пуди тұлән кәртәш манәш. Садлан удыртыш пәш вәшкә шарлышә

чәр. Удыртыш пуди 5—6 арна ила. Пуди пәш шуко тўрлө улыт гынат, нуным илымә вәрәшит шот дәнә кум тўрлө улыт манаш лийәш: 1) Коваштә көргыштө илышә пуди (зудневые клещи), 2) Коваштә ўмбалнә ялышә (накожные), и 3) Коваштә кочшо пуди (вожөөды).

Коваштә көргыштө илышә пуди кыпшашыжә, удырла, коваштә көргыштө корным аштыл пйтара. Кочкәш вольык вүржым. Ава пуди корно мучкыжо муным мунчән кайа. Тыгә коваштә йўмалнә кужлән коштышт дәнә, нуно могыржым пәш чот лўгыштыктат. Могырәш удыртыш чўнча наләш. Вольык лўгыштышө могыржым йыга, пурәш, сандәнә могыржо нузылгыләш, лўманәш (котыранәш). Тыгай удыртыш шукыжым имнә шамычлан лийәш. Тўналәш вуй гычын, от әмлә гын вара чыла кашышкыжә шарла. Коваштә көргыштө илышә пуди дәнә шарлышә удыртышым парәмдаш пәш йөсө. Тудо бшкәжат коваштә көргыштө ила, муныжымат коваштә көргыш мунча, садлан куатлә әмәт сайын витән ок шу и нуным вәшкә пуштын ок кәрт. Тыгай пуди шамыч кәнгәжым пәш чот тўлат. Кәнгәжым нуно бшкәжат коваштыштә кәлгыштә огыт илә, мунымат кәлгәш огыт мунчо, сандәнә нуным кәнгәжым вәшкәрак пйтараш лийәш.

Коваштэ умбалэ илышэ пуди шамычат вольык вурым кочкын илат. Нуно коваштэ лыгэш, альэ пунэш пижын илат. Тыгай пудиан удьртыш имьынат, ушкалыннат лийэш, шукыжым шорыклан лийэш. Шукыжым удьртыш тунгалэш орша тун гыч, поч тун гыч, альэ ардэ кокла гыч. Шорыкын шукыжым поч тун гыч тунгалэш, вара туп рүдө мучко шуйшкыжө шарла, варажым чыла мотырышкыжат шарла. Удьртышан шорыкын мөжшым торөн ончет гын, тар шүранш пырчэ гай изи йошкар палэ койедат. Вара тидэ йошкар палэ шамыч удьртыш чүнчалкэ савурнат. Чүнча шамыч шүтлат, лумангыт. Тыгай шорыкын мөжшө ваш-ваш пижыдын пята, вара кулаи йогышын гай тованын пүгырныи кечөлдэш. Тыгай удьртыш мотырым пэш чот лүгыштыкта. Вольык йыгэн толана, пёрдалэш, мотыржым пурэш пүжым пурэш, пэш йавыга, колонат кэртэш.

Коваштэ кочшо пуди коваштэ лыгым кочкын ила. Тидэ удьртыш имьэланат, ушкалланат, шорыкланат лийэш. Имьэ дөвө шорыклан шукыжым йолэшышт наса. Тыгай удьртышан имьэ йолжым тавөн толана. Ушкаллан поч тунгэшыжэ и кутан йаржэ лийэш. Тидэ удьртышым вашкэ пьтараш лийэш.

Кузэ удьртышым пытараш. Удьртыш иктэ вэсэ дөвэ пэш пижыднэ чэр. Тудо эмлыдэ нягунамат ок пьтэ. Пэш моштэн, кужун, чьтэн эмлаш күлэш. Ындэ мө шинчэна, удьртыш чэр пуди пасымэ дэнэ лийэш. Пуди наса—

удьртыш талышна, пуди шагаламэш—удьртыш аркышна. Удьртышым йөршөнш парэмдаш пуди шамычым муньыштгэ иктэ котдэ пүштын пьтараш күлэш. Удьртыш пуди вольык мотырышто вэлэ огыл, моло вэрэат кужун илэн кэртэш. Вудыжгө тэрысыш вэрэштшэ пуди 6—8 арна ила; вүташгэ ик арна гыч нил арна маркэ; муньжо вудыжгө вэрэштэ 2—4 арна ила; кукпо вэрэштэ 4 кэчэ гыч 6 кэчэ маркэ ила. Удьртышан вольык гыч пуди чыла вэрэат пижыдын кэртэш. Садлан удьртышым йөршөнш пьтарнэт гын, чэрлэ вольык шогымо вэржымат, мотыр йыгымэ пьрдьжышымат, мөнгыжымат, волжымат, имьыч сүспан үзгаржымат эмлаш күлэш чыла вэрэат удьртыш пудим муньыжгэ пуштын пьтараш точаш күлэш. Тыгэ отыште гын эмлэн парэмдымэ вольык уэш чэрлана вэлэ. Адак тидьжымат шинчэн шогаш күлэш: вольык удьртыш айдэмыланат пижын кэртэш.

Удьртышан вольыкым кузэ, мо дэнэ эмлаш? 1) Удьртышым йөршөнш пьтарнэт гын, иктэ котдэ пудим, муньжым пьтараш күлэш. 2) Удьртышан вольык шогымо витам, чэрлэ вольык тукныимэ чыла үзгарым пуди дөч эрыкташ күлэш.

Удьртышан вольыкым эмлаш тунгалмэ дөч ончыч пэш сайын көн вүд дөнэ мушкаш күлэш. Көн вүдэм тыгэ йамдылат: ик вэдьра вудышкэ крэнгат палэ ломыжым пьштат, вара шолдат. Турлымэкинэ йандар лөвэ вүдшө дөнэ вольыкым пэш сайын лыгыжэ,

лүмбжө мушкылт пйгымашкө мушкыт. Мушкыш күлөш шотка дәнэ, олым пидыш дәнэ, альэ тойа мушашөш кылдымэ лапчык дәнэ. Тйгэ сайын мушкын пйтармөкө эмым (льэкарсым) шүраш тўналаш лийэш.

Могай эмым шүраш? Эм шуко тўрлө уло. Шулдо акарак, кажнэ красаньйк мун кэтмэ эм шамыч тйгай улыт: 1) Мари шупшмо нөнгидэ тамака, 2) Кумбж тэгйт, 3) Крөолин, 4) Шәм карболка, 5) Сира (сера), 6) Красин, 7) Ушккал альэ ўшкыж шөндө.

Тамака дәнэ эмым тыгэ ыштат: Ик ведра вўдышкө пйштат 3 крөнга тамакам и кок сагат тазан подөш шолдат. Вара тудо вўдышкак пэл крөнга кумбж тэгйтым опталыт. Тэгйт шулаш күлөш чок дәнэ изишак домбжым пйштат. Тйгэ йамдылмэ тамака вўдым удйртйшан вольык мөгйрөш шүрат. Чот удйртйшан, лүманшэ вэрөшйжэ тамака вўдым чотырак шүраш күлөш, адак под пувдашөш кодшо кучажымат ўмбачынжэ шүрөш кодаш күлөш. Тйгэ эмлымэ вольыкым нил—вич кэчэ огыт муш, вара адакат уөш ондақ ойлөмо сэмьн сайын кон вўд дәнэ мушкын уөш эмым шүрат. Тйгэ тамака вўд дәнэ эмлат.

Сира дәнэ эмым тыгэ ыштат: Налыт ик крөнга сирам, тыгьдөмдат, тушко пэл крөнга йўлалдымэ, нөртйдымө йзвөскам (негашеная известь) варат. Вара йзвөска пушланымым чарнымэпкыжэ вўдым шават. Вара тушко 38 крөнгат пэлэ вўдым, ик крөнга сирам, пэл крөнга йўлалдымэ, нөртйдымө йзвөскам йөшаратда

кок сагат чот шолдат. Шолдөн чарнымэка, сайын тўрлымөкшэ, йандар сира вўдышкө шөклавэн вөс атышкө йөктарөн налыт. Вара шолын пучымөжө олмөш, тушко йандар сира вўдышкө, вўдым йөшарат. Сира вўд йөшармөкэ чылажэ ик пут нарэ (кок кугу вөдйра) лийаш күлөш. Вара тамака вўд дәнэ эмлымэ годсо сэмьнак, ондак шантэ ойлөмо гайэ кон вўд дәнэ сайын вольыкым мушкыт. Мушкын пйтармөкө тойа вуйөш лапчыкым кылдөн сира вўд дәнэ мөгйржым сайын шүрат. Тйгэ сира вўд дәнэ эмлат.

Красин дәнэ эмым тыгэ ыштат: Ик крөнга красиным налын ик крөнга иктаж тўрлө ўй дәнэ (нөшмө ўй альэ мо) варат. Вара тйгай варымэ красин дәнэ вольыкын пэл мөгйр капшым сайын шүрөн шөндат, вөс вөл капшым эрлашым шүрат. Кут кэчэ гычын тйгэ шүрымө вольыкым ужар шовын дәнэ (укэ гын тэгйлай шовын дәнэ) сайын мушкыт. Мушкын пйтармөкэ иктаж кок сагатлан мөгйржым чыла шовынандөн кодат. Кошкөн шумөкыжэ уөш варымэ красин дәнэ шүрат. Кок каналан шүрымө дөч вара кут кэчэ лиймөкэ уөш шовын дәнэ йөршөш мушкын кышкат.

Тыгыдэ вольыкым (шөрөкым, пйрэзым) тыгэ эмлат: Эмлаш тўгалмэ дэчын 2—3 кэчэ овчыч йөршөн чарамдөн тўрөдыт. Вара Эмым тйгэ йамдылат. Вочкышкө кыт чытөмэ шөкшо вўдым оптат. Вара вөдйралан крөнгат пэлэ шот дәнэ кумбж тэгйтым, альэ крөолиным опталын сайын варат. Вара кок кугу йын, шорыкым

альэ пьрэзым кучэн, тьгай вүдшкэ чьгэн, пунжо капшэ нөрэн витымэшкыжэ шогыктат. (Умышам, нэрйм, шинчам, пөлышым вүдш чькаш ок вүл). Вүд гыч лүкмэкэ вольыкым кукшо волакэш шогалдэн шотка дэнэ, альэ олым пидыш дэнэ могоьржым сайын йьгат. Вара адак уэш вүдыш чькэн луктышат чөвэр кэчан вэрйш колдат. Вич—шым кэчэ гычын уэш тьгэ ышташ күлэш. Тьгэ эмлаш көгөжым вэлэ лийэш.

Онтак ойлымьна почэш, вольыкым эмлаш тунгалмэ сэмьнак илымэ виташтымат, чыла чэрлэ вольык тукнылмө вэрймат, үзгарымат эрыкташ тунгалаш күлэш.

Удыртышан вольык илымэ вита гыч тэрысым луктын йуладаш күлэш.

Мьландэ куваран вита гын, 1—2 вершок мьландым умбач дончэн луктын чумырэн, Ёзвэска

вүд дэнэ чот нөрташ күлэш. Пу кувар гын шокшо кон вүд дэнэ мушкаш, Ёзвэсан вүдым альэ шэм карболкам шаваш күлэш.

Вита пьрдөжым, волым, йаслам, удыртышан вольык йьгымэ вэрйм, имньэ үзгарым пөрвөй шокшо кон вүд дэнэ, вара карболовөй вүд дэнэ мушкаш күлэш. Карболовөй вүдым тьгэ ыштат: вөдра вүдышкө ик стакан карболкам пыштэн варат.

Кьзылтырак шуко вэрэ удыртышан имньым сира пушэш, лүмын ыштымэ камэрэш парэмдаш тунгалын улыт. Тугай газовый камер нэргэн шинчэн налаш шоньшо лудшо „Беднота“ лүман газетым № 1225 от 24-10 мая 1922 г.

Бранзбург дэнэ *Красюков* вольык доктыр шамьчын войзыма гыч кусарымэ.

Г. Голубкин.

Кузэ крэсаньык шамыч имньэ удыртышым пытарэн улыт.

Вологодский губерньаштэ ик йалышкэ сар чарнымэкэ салдак имньэ шамьчым пуэн улыт. Имньэ шамьч изишак йьгэн толашат улмаш.

Мьландэ паша шуко годым крэсаньык шамьч эмлаш толашэн огыт ул.

Шудо ыштымэ врэма толын шуэш. Крэсаньык шамьч шэкланат—йалысэ чыла имвшат пэш йьгэн толашаш тунгалыт. Имньэ шамьч йьгэн йьгэн шүэт, могоь-

рэт чыла нузылдыл пытарат, суспан чикташ йордымат лийын шуыт. Кочымат эркы нат, койын вэлэ йарнат.

Мо томаша! Тидэ кэлшышэ паша огыл маньят крэсаньык шамьч. Вольык доктырым кондэн ончышаш маньят. Кондат.

Вольык доктыр имньэ шамьчым онча. Вара кузэ имньэ капэштэ, виташтэ, суспан үзгарыштэ удыртыш пуди шамьчым пуштын пытараш туньктэн кода.

Тә чыла йалгә иккаваштә әмлаш тунгалза, укә гын пьитарән огыда кәрт манәш.

Ик онай кәчбшә тидә йал крәсаньык шамьч чыланат погынатат әмлаш тунгалыт.

Куләш нарә кугу под шамьчәш вүдәм сагат, вәдра вүдлан крәнгат пәлә ломьжым пьштат да вүдым шолаш пуртат Вүд шолаш пурьмәкә вәдра вүдлан 2 полштоп чок дәнә кумьж тәгытым варән изишак шолдат. Тьгә кумьж тәгытан кон вүдым йштән йамдылат.

Ик врәмаштак имньэлан шүраш әмжәмат йштән йамдылат. Әмжым тьгә йштат: Ик крәнга йүлалдымә, нөртбдымө йзвәскам, кок крәнга сирам (желтая горючая сера) варән, ик кугу вәдра вүдәш пудьратән ик сагат чот шолдат. Вара турльктарән үмбажә йамдар сира вүдшым вәс атышкә йоктарән налыт.

Имньә шамьчбштын оршаштым, поч рүдбштым түрәд шьндат. Вара ләвә вүд дәнә имньә мөгьрбштым сайын мушкыт: лүмо шамьчым тьргалдылат, кужун

чумьргыл кәчбшә кулапбштым түрәдыт. Варажым, ондак тәгытан кон вүдым, почәшбжә сира вүдым лапчык дәнә, шотка дәнә имвьын пәл капәшбжә вуйәш, шүәш, онәш, ончыл йоләш чот шүрән шьндат. (Чыла капәшбжә шүраш доктър шүдән огыл). Эрлашымжә кодшо пәл капәшбжә тьгәк шүрән улыт. Тьгә кум кутбшын (кут кәчә коклаш кодән-кодән) шүрән улыт. Кажнә шүрымө дәч ончбчын, ләвә кон вүд дәнә имньбштым әрә мушкын улыт.

Сүспан үзгарьштым, моло түрлө имньә вәлән туньылышә үзгарьштым тәгытан кон вүд дәнә сайын мушкын улыт. Имньә виташтым, имньә йьгымә мәнгә, угылла шамьчым кок-кум кутбшын йзвәска вүд дәнә шүрән ошәмдән шьндән улыт.

Тьлчә гычын йалыштә чыла имньә парәмьн улыт, шьжәлан у пун кушкын шуын йолгыжаш тунгалын улыт.

Орлов вольык доктърьн войзыма гыч.

Г. Голубкин.

Мыландә паша.

(Пытартьышыжә)

Мушудо үдышаш амалжә.

Мү шудым кьит дәнә адак үдымө машинья дәнә үдат. Кьит дәнә үдымө пәш тьр ок үдалт, машинья дәнә пәш тьр үдалцәш.

Мү шудын нөшмьжә пәш тьгьдә. Кьит дәнә үдымө годым кормьж гыч опшала парньа коклагыч шьнгән ләктын йога, сандәнә тьр ок үдалт. Кьит дәнә үдымө годым тьр үдышашлан кум парньа дәнә

чбввштал ұдат. Төр ұдышашлан, туддым пильа куштыра дәнә альә ошма дәнә-варән ұдат. Эртак мў шудо нөшмём моло шудо нөшмам вар дөгәчә ик дэсативалан ик пүтём ұдат. Вәс шудо нөшмём варән ұдымашкә ик дэсатина мьландылан 35—40 крэнга мў шудо нөшмём 10—15 крэнга вәс шудо нөшмём тимофеевканём, альә ик-таж вәсём.

Кыт дәнә ұдымө годым төр ұдән моштёдымо йьвлан урдыкшём пәлә гыч шәлён ик ужашыжём анга кутынёк вәс ужашыжём анга торәш ұдаш күләш, вара тудо төр ұдалдәш.

Ик ийаш умбач ұдымо мў шудо мьландә кошқымкә ұдалдәш, ұдымо почәшак йўр ок толгын, тудо шуко маркә шыгыдә кайа. Ночкырак жап шолга гын.

ұдымкә кум арнаштә шьтән ләктәш тудо.

Мў шудылан чот мәшайшә куштыра шудо.

Мў шудылан шочашыжә — рушлажә— „повилика“ манмә шудо чот мәшайа. Повилика шудо ёшкә вожшо дәнә кушаш вийжём ок пого, вәс шудо воктәнә пүтырнән күза да, вара вәс шудын лыш-таш гычшә шупшәш, вәс шудын кушаш вийжём нәләш. Повилика шудо шочаш вәрём чот шардымыжә дәч ончыч йьржә кававём кәлгын кувчаш күләш. Чүмьр ангаш тугай шудо шочаш тунәләш гын, тудо анжём кәлгын куралаш күләш. Вара повиликан нөшмәжә мьландә йумалан тунчыгән йомәлч

Шужымо вэрыштә ик ийаш ұдымө.

Наркомзәмьш 15 май мартә толшо увәр гыч тынарә ұдалтмә пәлә.

Царицын губэрна Удаш шовём 588,500 дэсатина 24 апрәль мартә тушко урлык 1,148,326 пүт намиймә. Удән кодаш шонат 500 гычын 600 түжәм дэсатинам. Шуко вэрә крәсаньык шамыч ушнән мьландынтым ұдат. Йужо уланрак шамыч урлыклыкым тойән ашнәнәт кәтынйт. Уржа сай лийшаш, ик ийаш ик марда. Ләвә жап шога. Йўр ситышаш лийын шога.

Нэмыч коммуна Удаш йамдылымә 80,500 дэсатина 3 май мартә 902,334 пүт урлык мийән. Мийшә урлык дәнә 244,137 дэсатинам удән кәгына манйт. Удымә жап пәш чәвәр кәчә шога. Калык пәш куанән ила.

Саратов губэрна 7 май мартә 3,157,200 пүт урлык мийән. Йамды-

лымә шот гычын 12 процент утларак вәрём удән кодаш шонат. Имнәә укә дәнә шуко вэрә тыгыдә тырмам ёштән ёшкә тырмалат. Йўр лийын шога. Умаштә мьландән ләктә кодшо урлык тәнәй ләктын.

Симбирск губэрна 10 май мартә 1,355,000 пүт урлык мийән. Удән кодәна манйт 250,000 дэсатина мьландым. Калык куанән ила. Шошо жап дән сай шога. Озыым пасу йбра. Вольык пәш шагал кодын.

Суас рәспублика 7 май мартә 3,730,093 пүт урлык мийән. Чылажә 610,000 дэсатинам ұдынәшт.

Чуваш Область 9 май мартә 1,169,675 пүт урлык мийән. Удывәшт 150,000 дэсатинам. Ондак ұдымө озыым ләктыш йбра.

Вятка губэрна 30 апрәль мартә

1,891,430 пут урлық мийән. Ұдаш шонат 450,000 дэсатина мыландым. Озым лэктыйш йбра.

Үпө гүбэрна 5 май мартэ 2,360,000 пут урлық мийән. Ұдаш шонат 477,666 дэсатина мыландым.

Пэрмэ гүбэрна 2 май мартэ 630,000 пут урлық мийән, адак түрлө сату дэнэ вапталдымэ 105,000 пут. Ұдэн кодаш шонат 250,000 дэсатинам. Озым лэктыйш йбра, жап сай шога.

Чэлябинск гүбэрна 5 май мартэ 651,277 пут урлық мийән, адак крэсэньыкын уло 110,000 пут.

Киргиз рэспублика (Актюбинск, Букеевск, Оренбург, Кустанай, Уральск гүбэрна) 5 май мартэ 2,000,000 пут урлық мийән. Мийшэ урлық дэнэ 600,000 дэсатинам Ұдынэшт. Озым пасу лэктыйш сай. Киндэ сай лийшаш мавыт. Наркомзэмьш үвэр варащ кодын мийа, вэрлащ урлық тидэ ончык-тымо дэчын утла мийән.

Лэктыйш лийшашын палыжэ.

Тула гүбэрнаштэ 26 май увэр толма гыч лэктыйш тыгай. Озым пасу лэктыйш йбра.

Тамбов—26 май увэр. Озым пасу цүтывь гүбэрнаштэ йбра. Моршан уэддыштэ гына начаррак.

Воронж—26 май увэр. Озым пасу лэктыйш ик марда лийшаш.

Чэбоксар—26 май увэр. Ик ийаш лэктыйш чыла вэрэат сай.

Орэнбург—26 май увэр. Орэнбург уездыштэ уржа озым сай, ик ийаш лэктыйш пэш сай. Шудат пэш сай лэктыйш.

Царицын—26 май увэр. 88 волыстышшо уржа озымат ик ийашат сайын лэктыйш. 2-мысо Донской округышто ондак Ұдымэ уржан кўкшышто 7 шэч. Уржа вуй шуко, шолдыра пйрчан.

Николаев—25 май увэр. Николаев гүбэрнаштэ шудо пэш мотор. 20 кэчы гычын солаш тўнгалыт.

Харьков—24 май. Киев гүбэрнаштэ озым пасу пэш сай. Ик ийаш сай. Екаторинослав гүбэрнаштэ йўр лиймэ—дэнэ шурват сай кушкэш.

Ташкэнт—17 май увэр. Пўтывь Туркэстан рэспубликаштэ шурно сай, шудо пэш сай. Йужо вэрэ шудым салат.

Нижний-Новгород. Озым лэктыйш ик марда дэчын монтгырак лийшаш маныт. Шудо лэктыйш ик марда, ик марда дэчынат начаррак вэр уло.

Саратов—Уржа ик аршын кўкшыт лийын. Уржа вуй пэш мотор.

Нигунам лийдымэ гай шолэм.

Саратов—20 май увэр. Хвалыинск и Средне-Шанеки волостышшо пэл крэнга нэлыт шолэм возын. Ик сутка шулыдэ кийэн. Пэл аршын кўкшыт киндэ пытэн. Айдэмы дэнэ волыккланат тўкнэн. Колышат уло. Кузнецк ола ўмбачынат кугу йўр дэнэ шолэм эртэн кайэн. Йужо вэрэ суртымат йоктарэн нынтайэн, пакча саскамаат пйтарэн. Йынг шамычланат тўкнэн.

Воронж—19 май увэр. Бобров уездышгэ 2 крэнга нэлыт шолэм йогэн. Шолэм 1,000 дэсатина шурным пйтарэн. Шолэм пйтарымэ вэрэш кукурызым Ұдынэшт.

Царицын. Иловлински станицаштэ шолэм 350 дэсатина шурным пйтарэн.

Орел. Мцэнеки, Кромески адак Орлов уездлаштат шуко вэрэ шолэм шурным пйтарэн.

Мари калык огэш тўлө.

Профэсёр Вишньэвский мари калык коклаштэ коштын, мари илыш шотым сйнэн, Москосо

„Жизнь Национальностей“ манмэ газэтэш „Мари калык огэш тўлө манын воза.

Туд 1920 ийыштэ Чарла уезд мари коклаштэ тунэмьн сьнэн коштын. Мари калык моло калык шотгычын пэш шагал тўла, эркын-эркын мари пьйта. Мариын кап оражэ изи, коваштэ сьнжэ шэ-малгэ, шукьжо шэм сьнан, шэм шинчан, ұпан, чуйака вуян улыт. Ужмэм мари шамыч шукьжо ть-гыдэ лулэган, шагал шьлан, ка-каргышэ гай сьнан улыт. Кок-лаштэ йужо мари пэш изи ка-пан, кугу кэчышэ логаран (зоб) улыт. Йужо мариын кугу логаржэ оньыштэжэ кэча. Тьгай куго ло-гаран шамыч Шигаков (Муш-Мари) волыстышты, адак Чэбок-сар уезд Помар и Помьял волы-стышты шуко улыт.

Ожно мари калыкым моло вийан патыр калык шамыч осал—вачар мыландыш шукэн колдэн улыт. Садлан мари калыклан илаш пэш йосө лийын. Тьгэ йосын, йшкэнжын вийым чот пьтарэн илымгэ, кунам тўрлө чэр огэш пиж. Нэлын, тўрлө чэр дэнэ осэк толашэн илымэ дэн. мари калык кьзэйт пэш шагал тўла. Кугу кэ-чышэ логар пэш осал чэр, тудо калык тўлышашымат кучэн шога. Мари коклаштэ аньбра, сонгыра, кўчык—ушан, уштымо шамычат шукэмэш.

Ындэ кумло кут ий лийэш. Озан оласэ доктыр Кандаратский Кум ий почэла Шигаков, Помар, Помьял волыстылаштэ мари ша-мычын илыш шотым, тўрлө чэ-рыштым тунэмьн сьнэн коштын. Тудын сьнымагычын мари калык эркын-эркын пьтэшаш корныдэн кайа.

Мари, калык осэк нужнан ила.

Тудын умбачын адак казва пизы-рэн шагал мыландым пўчкын пуэн, чодыраштэ илэн гьнат са-дак марилан чодырам руэн сайын илаш эркым пуэн огыт ул. Чо-дыраш саскадэк кайаш билэтым нал. окса тўльдэгэчэ воштырмат чодыра гыч иг лук. Чодыра дэнэ пьрлыз мўкшан вош шамычат казнаш кайэн. 1830 ийыштэ мари дэнэ чуваш коклаштэ профэсёр Фуке коштын. Тудо мари нэргэн тьгэ воза: „Мари калык начар — изи вийан, шагал кочкын илышэ. Мочылам ыштэн кэҗжэ гоч кугу чодыраштэ илат. Кочкыт йуштө йорвар дэнэ, осал киндым, йуыт куп вудым. Кочкапышт кычалын монтышт дэчын мундырно мэрэн дэнэ моло чодыра кайык почэш коштыт Мундырко коштын, йуж-гынам шужэн тўрлө саскам, шудо вожым, пўгыльым кочкашат тўгна. Ур. мэрэн шьлым мари пэш кугу йорварлан шотла“.

Мари калык тьгэ. Нужнан илымьлан кора тўрлө осал чэрат марилан пижэш. Профэсёр Кан-даратский кэштмаштыжэ шуко кугу логаран мари шамычым ужын. Йужо йаллаштэ (Азақ-Бэляк об-щэства) $\frac{1}{3}$ калык кугу логаран, ұлыл-Ошутял ыштэ нэлыжэ тугай улыт, Кўшыл Яльчикыштэ чыла-нат куго логаран улыт. Кугу ло-гар шочшыжланат пижэш, икшы-вын кушмыжэ сэмьн адагат кугу лийэш Кугу логар дэчыннат осал чэр шамыч улыт: кўчык ушан—аньбра, тонгылак-йылымдымэ, сон-гыра. Сонгыра йынгын ушыжо кўчык—шагал дэн вэлэ огыл, ту-дын кап оражат тьгайө: изи лапка капан, шотдымо вуй коркан, кў-

чык төрөсүр пүан, лопка, пуалшө гай, шонго йын сьнан шүргьжэ. Сонгыра, тонгылак—йылмьдымө (ньомой) Азяк-Бэляк обществаштэ $3\frac{1}{2}\%$, күүшыл Яльчикьштэ 27 штэ б-шэ тугай шамьч улыт. Тудьн коштмаш йалыштэ шуко тулык, пашам бьштөн кэтьдмэ шамьч улыт. Йужо кугу йашан улыт гьнат, садак пьтйшашьшт палэ. Шукэртэ огьл Изи Яльчик йал калык шамьч колөн пьтэвьт. Тошто йын олььмагьчын Козмодемьян уездьштат Кумин приходьшто тугак як йал колөн пьтэн пустамьн. Кьзыт чодьбра покшөлнэ шүгарьшт вэль кодьн. Йужо йал лэш шагал тўла.

Йул воктөнэ ильшэ мари шамьч пэш шагал тўлат, сатдэнэ

нуньн пьтйшашьшт палэ лийьн шога. Куго логар чэр куп вўт йўмө дэнэ вэлэ огьл, йужо курькан вэрьштэ ильшэ калыкьнат уло. 1908 ийьштэ Австриаштэ 17,286 сонгыра йын улмаш. Азяк-Бэляк обществам шонэн профэсьр Кандаратский тьгэ каласа. Тьгай чэран калык тўлөн, сай илэн огэш кэт. $0,23\%$ вэс турльнжэ $\frac{1}{4}\%$ вэлэ тўлөн, $\frac{1}{3}$ калык куго логар и моло чэрдэн, адак $3\frac{1}{2}\%$ сонгыра шамьч лиймөгэ кунам калык ушнэн—тўлөн моло калыкка илэн кэтэш.

36 ий эргьш. Тут дэчын вара калык пэш шагал ушнэн. Калык тўлымьм раш ончькташ Азяк-Бэляк общества 858—1906 ий кокласэ тўлымэ шотьм ончьктэна.

Й а л л у м	× ревизия 1858 ий			Путьнь Роснаеэ 1897 ийсэ пэрэ- пись			Волост. правлэн. возьма гыч 1 окт. 1906 г.		
	Ўдр.	Пөр.	Чы- лажэ	Ўдр.	Пөр.	Чы- лажэ	Ўдр.	Пөр.	Чы- лажэ
Эмэкин—(Курэнь) . . .	58	—	—	94	88	182	97	101	198
Сухой Враг	114	—	—	114	114	228	134	139	273
Абашап	22	138	358	56	78	134	67	69	136
Ялагань (курэнь) . . .	14	—	—	26	29	55	29	28	57
Архишов (луг)	12	—	—	18	20	38	19	28	47
Чылажэ	220	138	358	308	329	637	346	365	711

Профэсьр Кандаратски ончькшат сьнэн ончэн тунэмшашлан лийьн, йужо йалыштэ йэшкэ възэн (посэмэйный список) кодэн. Профэ-

сьр Кандаратски колымьько дэчын ончьчын, мари калыккан колөн пьташ эркьн ида пу, полышьыза, маньн кодэн. Ожно ту-

дѣн мутшо пасушто кычкырма дѣнэ ик кай лийѣн.

Кугужа дѣнэ поян кашак тѣгдѣ калык сайѣн илышашым ончѣн огыт ул. Калык илыш куштылгѣмдаш шонышо йужо тунѣмшѣ шамыч вѣлѣ полышкалаш тѣчѣнѣт. Тидѣ возышо профѣсыр Вишневский 1920 ийыштѣ, антрополог М. Н. Никольский дѣнэ Помар, Помьял волыстыѣш кайнѣшт улаш. Окса укѣ дѣнэ лѣктын кѣтын огыт ул. Илыш эркын-эркын тѣрлана. Садлан кѣра кугужалан (государство), молан мари калык огѣш тѣлыжым сайѣн ончѣн, тагаштарѣн. сѣнѣн палѣн налаш кѣлѣш. Тугѣ чѣлажымат

палѣн налмѣгѣ, мари калык илышымат куштылгѣмдаш лийѣш. Тѣгѣ кугу Озан ола дѣчѣн 40 мѣнгѣ коклаштѣ ала мызырѣ мари волость калык шамыч нѣлын тѣлыдѣ, колѣн пѣтышашла илат.

Мари, руш тунѣмшѣ шамыч-лап тидѣ тѣрлѣ чѣрдѣн илымѣ шотым палѣн налын, чодѣра дѣнэ куп—коклаштѣ илышѣ мари калыжым тунѣктѣн чѣвѣр, сай илышым лукташ полшыман.

(Профѣсыр Б. И. Вишневский возымагычѣн).

А. Эшкинин.

Урал мари нѣргѣн.

Мари-шамыч ик Мариобласть-ыштѣ вѣлѣ огыт илѣ. Мари вѣрѣн-вѣрѣн шаланѣн, Суас Рѣспублика-штат, Одо дѣнэ Чуваш Область, Вятка, Упѣ, Кострома, Нижний, Пермь, Екатеринбург губѣрнаштѣ, Башкир Рѣспублика, адак изиш Сибирѣштат илат. Башкир Рѣспубликаштѣ. Пермь дѣнэ Екатеринбург губѣрнѣштѣ илышѣ мари-шамыч, Урал курѣк воктѣнѣ илат да нуным Урал мари манѣт. Урал мари-шамыч чѣлажѣ 30.000 йѣн лийшкѣ погынат. Урал мари-шамыч Йѣл воктѣнѣсѣ марилак олыат. Чарла мари йѣлмы дѣнэ возымо—пѣчѣтлымѣ кнѣгам, газетым да молым нуно сайѣн лудѣн умлѣн кѣртыт. Урал мари-шамыч

суас дѣнѣ да башкир воктѣнѣ илат да нунѣн йѣлмышкѣ шуко суас ойат пурѣн. Моло мари сѣмынак, урал мари руш ойым сайѣн ок шинчѣ.

Октябрьсѣ рѣволюция лиймѣшкѣ, урал мари шуко, тунѣмдѣ пѣчкѣмыштѣ орланѣн илѣн. 1917 ий мартѣ урал мари коклаштѣ лудаш, возаш моштышо йѣн пѣш шагал ѣлыѣ. Тошто мари вѣрам кучѣн илышѣ урал марим, руш вѣраш савѣраш тѣчѣн, кугыжан правѣтѣльства, поп тѣшка шуко „братский“ школѣм почыч гѣнат, урал мари тѣнѣмаш шагал тѣчѣн. Л. Я. Мендиаров йолташ шотлымо дѣн, 1917 ий, 30.000 урал мари коклаштѣ изи школѣ

пйтарышэ чйлажэ 220 пйрйэн, 20 удйрамаш вэлэ йльэ. Двух-класеный школым пйтарышэ — 24 пйрйэн дэнэ 1 удйрамаш йльэ, второкласеный школым пйтарэн лэкшэ 8 йэн улмаш.

Молян вара урал мари кок-лаштэ тунэм лэкшэ йэн шагал лийыб? Тошто правительства, калык, кузэ—гьнат тувэмьн, түр-лыжымат шинчйжэ маньн шонэн огыл. Ожно түрлө калык икшывый шамычым школышто Мари йылмы дэнэ тунукташ йшт төчө. Ум-лыдымэ руш йылмы дэнэ тунук-тэн, руш вэрашкэ пуртэн, кугйжа дэнэ пойан шамыч ой колыштын илаш йөршө кулым вэлэ йшташ шонат йльэ. Садленэ мари йр-вэзы-шамычат, школыш мийэн, рушла умлыде кок-кум кэчэ шин-чымэгэ школышко коштымьштымат чарнэныт. Урал мари коклаштат тыгай пашак лийэ. Мари гйч лэкшэ учитель, (тушто) угэ йльэ. Руш учитель дэнэ, поп руш вэ-рашкэ йнжы савырэ маньн, урал-мари икшывыштым школышко тувэмаш огыт колто йльэ. Сад-дэнэ урал мари, нимо йонлан ту-нэмдэ, ордачан илэн.

Кугйжан власть пйтарымэгэ, илышым куштылгэмдаш шонэн, Чарла мари дэвэ курьк мари, варажэ Упö дэнэ Вятка мариат, тунуктымэ пашалан талын пи-жыч. Октябрысэ рэволюция дэ-чын вара Йул воктэнысэ мари, шуко марла квигат, газетат лэ-кташ тунгальэ, түрлө школат по-чылдо.—урал мари вэлэ 1919 йй мартэ тошто сэмьнак пйчкэмьш-тэ илыш.

Урал мари тунэмшэ йынжэ

шагал да, Озанысэ Мари Комму-нист Секция тушко паша йшташ тунэмшэ Чарла мари-шамычым колташ тунгальэ. Садлан Озанысэ Мари Коммунист Секция, 1919 ий-ыштэ йолташ Бутениным колтыш. Тудо ийштак Красноуфим уез-дыштэ, тошто „миссионер“ шко-лы олмэш, школы—коммувым по-чын, йолташ Бутенин дэнэ Ефре-мов, урал мари икшывэ шамы-чым марла тунукташ тунгальыч. 1920 ийыштэ урал—мари-шамы-чым тувыкташ Педагогический Курсым почын Мевдиаров йолта-шым Озан гйч Красноуфим уез-дышкэ колтышт. Кйзыт тидэ Пед-курсы олмэш, учительлан тунук-тэмо Педагогический Техникум лийэ.

Тугэ изин-изин урал мари-н йшкэ йылмэ дэнэ тунуктымэ изи школыжат почылдо; Педаго-гический Техникумжат лийэ, йал-лаштэ лудмо пöртат почылдыч. 1921 ийысэ учитель-шамыч по-гывьмаштэ (1-ый сезд), Урал-мари делегат-шамыч „йндэ урал-мари 25 изи школыжо уло, 5 лудмо пöртшө, 1 калык погымэ пöрт, 1 Педтехникум, адак мари спектакль ончыктэн коштно «ру-жокат уло» маньн увэрым оль-ышт. Урал мари Педтехникумын 266 десат, мьландыжэ уло, мь-лавдэ паша йшташ түрлө ма-шиньа, вольысат уло. Тушто мь-ландэ пашам тунэмшэ шамыч йштат. Россиясэ Коммунист пар-тия мом йшташ шона, мотай пайдам Совэт Власть пашазэ дэнэ кресаныклан пуа.—чылажымат урал мари шинчйжэ маньн, Кра-сноуфим олаштэ 1920... ийыштэ

Мари Коммунист Секция почылдо. Тиде Секция кызьт урал мари коклаштэ пашам шуко Ышта: партия пашалан вэлэ огыл, тудо калык тунуктымэ пашаланат шуко полша. Урал мари чылажымат шинчыжэ, чыла пашалан тунэмжэ мавыя, Красноуфим Коммунист Секция, вэрын-вэрын калыкым погэн, „безпартийный“ конференциам Ышта. Конференциашкэ погыншо урал марилан, мари коммунист шамыч, Россия дэнэ вэс кугужасэ паша нэргэнат туныктат. Совет Власть лукмо декретымат умылтэрэн калыклан каласкалат. Кузэ шужэн илышылан полшаш, мыландым сайын ончаш,—чылажымат тиде конференциаштэ марилан каласкалат: Колчак годым урал мари шамыч шуко нэлэ илышым ужыч. Урал мари шамычын суртыштым пудыртыл йулалдышт, вольыкыштым пйтарышт, икшывыштымат ошо шамыч сарыш поктэн нынгайышт. Садлан лийын Урал мари шамыч пэнтэйдэн Совет Власть вэкэ шогат.

1921 ийыштэ коммунист партиаштэ 80 мари Ыльыч. Партиашкэ самырык вэлэ огыл, шонго мари шамыч дэн уддырамашат пурышт.

Урал мари Ырвэзэ - шамычат,

ончыко кайышт манын, ик мари коммунистым Красноуфим Укомолыш ивструктырлан шогалдышт. Тудо ивструктыр урал мари йаллаштэ Ырвэзэ ушэмым почын, тунуктэн коштэш. Урал мари Педтехникумыштат Ырвэзэ ушэм почылдын.

Партия паша чыла вэрэ тюр кайжэ манын, Красноуфим Мари Коммунист Секция, мари йал шамычым районеш ушэн, район йыда ик мари коммунистым шогалтэн. Нинэ коммунист-шамыч Ышкэ районештэ Ыштымэ паша нэргэн секциалан отчетым пуат.

Ошно пэнтэлан кодшо урал мариат Ынде волгыдэн илаш тунгальэ. Шэмэр калык тувуктышо коммунистат, Ырвэзэ Ушэмат (РКСМ), учытылат—чыланат урал мари калык коклагыч лэкташ тунгальыч.

Тугэ гынат, урал марилан альэ Ыштышаш паша шуко уло. Саддэвэ урал марилан тунэмшэ йын шуко күлэш. Октябрык революция огыш лий Ыльэ гын, кызьтат Урал мари шамыч ошнысылак тувэмдэ, пичкэмбшгэ почан ила Ыльэ. 1917 ийсэ октябрык революция Урал мариым волгыдо корныш лукго.

А. Недрова.

Наркомпросысо мари бюрон пашажэ.

1 июнь мартэ мари бюрошто (государство) нэлэ лий, садлан тынарэ йьн ыльэ: завэдующий, сэкратарь, 4 инструктор. Кьзыт мари бюрошто 4 йьн гына кодын, моло шамыч йөршөш кайэ-ныт. 1 июнь мартэ инструктор шамыч Главклаштэ (Главпрофобр, Главсоцвос, Главполитпросвет) ыльыч. Кьзыт Наркомпросысо мари пашазэ шамыч чыланат ик вэрйш—марибюрош погьвэн пашам ыштат. Тэнийсэ вужна ийлан көра, кугужаланат лийын Наркомпросат пүтэнь россия көргысэ школа шамычым казна оксадэн кучымым чарвыш. Садлан йужо школа шамычым йалкалык, волость, уезд, губэрна көргысэ окса дэн кучаш тўнальыч. Мари калык илышаш губэрналаште киндэ шочын огыл, садлан лийын ожно почылтшо школа, лудмо пөрт шамычат йатыр тэний пэтырвышт.

Мари калык коклаштэ казна окса дэн, тынарэ школа кучалдын шога:

Упо (Уфа) губэрна:	{	Уфимски уэдыштэ: 1 ст. 5, библиотэка 2.
		Бирский уезд: 1 ст.—37, икшывэ пөрт 11, шужышо икшывэ пөрт 2, куго йьн туньктымо школа 36, библиотэка 15, Пэдтехникум—1 (Николо-Барьозовск).
		Белэбэй уезд: 1 ст. школа—3, кугу йьн туньктымо школа 12, икшывэ пөрт—1, библиотэка—1.
Вятка губэрна:	{	Малмыж уезд: 1 ст. школа—4, библиотэка—1, лудмо пөрт—3, кружок—1.
		Яран уезд: пэдтехникум—1, лудмо пөрт—4,
		Уржум уезд: 1 ст. школа—25, библиотэка—25, лудмо пөрт—3.
Суас Республика:	{	Арск кантон: 1 ст. школа—3.
		Мамадыш кантон: 1 ст. школа—8
		Елабуга кантон: 1 ст. школа—2
		Мэнзэлинск кан. 1 ст. школа—4.
Перьм губэрна:	{	Сарапул уезд: 1 ст. школа—4

Екатеринбург губ. Красноуфимск уезд: 1 ст. школа—22, кугу йын туньктымо школа—4, лудмо порт—5, кружок—4, Педтехникум—1.

Кострома губерна: Вятлуга уезд: 1 ст. школа—8, икшыве порт—1.

Вотьяк калык Область Можга кантон: 1 ст. школа—4, икшыве порт—1

Чуваш Область: 1 ст. школа—28, II ст. школа—1, библиотека—1

Нижний губерна, Васильсурск уезд: 1 ст. школа—18, II ст. школа—1, икшыве порт—2, кугу йын тунуктымо школа—30, лудмо порт—18.

Пүтйнь мари школа шамычым марибюро казна окса дэн кучы-нэжэ Ыльэ, тугэ гынат пүтйнь мари школам казна окса дэн кучаш кодаш, Ыш лий.

6 Мари Педтехникум шамычлан мьландышт удаш урлыкым йодмо Ыльэ.

Наркомзэм ик Педтехникумлан вэлэ урлыкым пуйш (Красноуфимск Педтехникум). Мо чоло мари школа шамыч кодмыжым

палэн налаш, чыла вэрэат йодын увэрым колдымо. Школа пашам ончык колдышамплан лийн, мари бюро чыла губернашкат вашкэ ивструктырым колда.

Калык тэнэй кивдым сайын погэн налэш гын, шыжэ дэчын вара икшыве туньктымо пашат ончык сай кайаш туналэш.

Марибюро.

Кумалшэ дэнэ тунэмшэ.

1.

Сайым илыш йората
Кэч могайэ чонанат.
„Кужу ўмыр кап таза“
Шоньмыжо кэч кэнат.

2.

Ўмыр мучко түрлэжат
Эртэн кайат почэла.
Сайжэ шагал, йосыжак
Толын шогат вүд онла.

3.

Тачэ таза ўшкыж гай,
Эрла войзэш вакштышыш;
Тачэ поян Ози гай,
Эрла лэктэш күчызыш.

4.

Пырдыж гайэ шурныжо
Лүнгалд шога нурышто.
Погэн налмэ ончычжо
Шолэм толын күрышто.

5.

Огэш мошто тунэмдымэ
Илышыйжым вуйлаташ.
Пүртүс ¹⁾ оза чылаштыжэ.
„Күшнө куат дыр“ йынг манэш.

6.

Чэркыйш кайэн рушыйжат
Кумалалыт „куатлан“.
Мэчтыш пурэн суасыжат
Сукалдалыт „алла“ лан

7.

Отыш кайа мариат.
Пуа имныйм, комбаймат.
Шурным вольыйкым йодалэш,
„Кужу үмбрым пу“ манэш.

8.

Үмбр мучко түрлйжат
Эртэн кайат почэла.
Сайжэ шагал кайешат,
Илыш пужлэн вэл шога

9.

Ойар киндым пйтара,
Чэр айдэмым солкала,
Мор вольыйкым шуэмда.
„Куат“ күшнө малалда“.

10.

Күшыл куатым сорвалэн
Шуо илыш тиде йоткэн.
Күлэш ушым погалаш
„Уш дэн“ илышым сайэмдаш.

11.

Шошым тольо калыкклан.
Кэчэ бндэ ырыкта.
Лэвэ йүржө шэмэрлан
„Ушым налза“ манылда.

12.

Тунэм, тунэм ош мариш.
Палэ пүртүс законым!
Шыде шолэм, ойар ий
Огыт түкө шинчэшым.

13.

Киндан лийат вара тый;
Погэт шуко погыналэш.
Таза лийат вара тый:
Чэр өрдыйшкө кусналэш.

14.

Түлө вуйан вольыйкэт
Монда морын улмыйжым.
Тыйын чыла шынчымэт
Сайла илышын нэнгызшым.

15.

Отэш вольыйк дэн кумалмэт,
Чэркэш сортам чүктымэт,
Мийэн ок шу нигэдэк.
Шудэ кодэш шонымэт.

16.

Илышын сайжым ужнэтгын,
Төчө чыла тый ыглаш.
Киндан лиймэт шуэш гын.
Тунэм удаш, куралаш.

17.

Большыкан лиймэт шуэш гын,
Тунэм нуным тый ончаш.
Тазан, шуко илынэт гын,
Мошто чэрым корандаш.

18.

Тунэм шуын чылажлан,
Лийат оза илышэтлан.
Лийэш сапэт сорлыкан,
Күлзш вэлыш савуршан.

¹⁾ Природа.

19.

Тошто илыш, омо ла,
Кодэш вара шэнгалан.
У илышэт кэчэ ла,
Йолгалт шогалэш ончылан.

20.

Ушэт уло йын дэн төр
Вийэт сита тыйынат
Тунэм мари, вар от өр
Курыймыштэт нигунамат.

Нэдэ.

Чэркэ арвэр погымо

Шужышо шамычлан киндэ налах пүтйнь Россия чэркылаштэ тынарэ ўзгар погалдын (50 губерна дэн Областьлаштэ):

Шөртньэ 21 пүт, 9 крэнга 38 мй-скал, ши 17.961 пүт 11 крэнга, 11 мйскал, моло ўзгар (вүргэнэ, той и моло) 77 пүт 38 крэнга 29 мйскал,

шөргакан кү (алмаз, бриллиант) 33,709 штук, моло тўрлэ - кү 43,711 штук, шөртньэ окса 1880 тэнгэ, ши 12,422 тэнгэ, тўрлэ күан ўзгар 28 пүт, 7 крэнга 63 мйскал.

Мариобластьыштэ погалдын 27 пүт, ши.

Совнаркомын пунчалмэ мут.

Ўдаш пуэдымэ урлык нэргэн.

Кодшо 1921 ийын шурно шочдымо дэнэ шуко вэрэ кресаныйкын сурт нолдалалдашштэ эксыйк лий. Ончыкшым шурно шочдымаш могойрышто чыла мйландым ончыл шурно дэнэ ўдан кумдан дэн төрлышаш вэрыч, **СОВНАРКОМ**, кресаныйклан казна гыч ўдаш пуэдымэ урлыкым мөнгө налдымашлан көра тьгэ пунчалэш:

1) Могой губерньасэ калык шамычым кодшо 1921 ийын, Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет шужэн илымашэш, адак нуньин илымэ могойрым

шурно шочдымашэш луктын, нуно (калык) дэч, 1920 ийыштэ ўдаш пуэдымэ урлыкаш пырчым мөнгө налым йоршын кўрлаш.

2) Кодшо 1921 дэн 1922 ийыштэ, шурно шочдымаш губерньасэ калыклан ўдаш пуэдымэ урлыкашым. 1923 дэн 1924 ий мартэ мөнгө пөртылмым шуйаш.

3) Калык ўмбач, процент дэн (ўдаш пуэдымэ шурнылан) тўлыаш толмым йоршын кудалдаш, ончыкшым тудо шурнылан процент дэн, 1 август 1922 ий гыч тўналын тўлыктман.

4) Ўдаш пуэдымэ шурным

кодшо 1921 ийын шурно сай (мотор) шочмо губэрньасэ крэсаньык дэч, тидэ 1922 ийын шурно тўрэд налмэ почэш погаш тўнгалман.

5) Наркомпродлан, Наркомзэм дэн кэлшэн тидэ нэргэн у законьым лукташ арньа коклаштэ Ышкэ шоньымьжым (мутшым) лончылэн Совет Труда и Обороньышкэ шуйктыман.

За Председателя Совета Народных Комиссаров—Совнаркгмын вуйлатышэ олмэш: **А. Цюрупа.**

За Управляющего делами—Совнаркомын пашам виктарышэ олмэш: **В. Смольянинов.**

Сэркалышэ: **Л. Фотиева.**

Москва, Кремль 24 июня 1922 г.

БАЙГИЛЬДИН ДЭН КУЗЬМИН.

Апрель тьлзышэ Пўрэ уээд Упэ губэрнаштэ бандит шамыч Байгильдин дэнэ Кузьмин мари коммунист йолташ шамычым пуштыныт.

Йолташ Байгильдин Айдэмир Вол-исполком председатэлылан шогэн. Тудым калык пэш пагалэн илэн, садлан тудым тойманкэ пўтынь волость калык

погыненйт.

Йолташ Кузьмин Иван волость многолавка председатэлылан шогэн. Тудо учитэлыланат шогэн, 1919 ийыштэ продовольтвенный пашадэн Кооператив пашам Ыштэн илэн.

Рэдакция.

В а ш э ш м у т.

Йол. Товашовлан—тыйын „Кок тўрлэ осал“ возымэт журналлан Ыш кэлшэ. Тьгэ возымэт 1917—1919 ий коклаштэ кэлша Ыльэ, а кызыт руш манмыла „общая фраза“ огэш кэлшэ, цифр дэн ончыктэн каласэн цуэт гын вэлэ йбра.

Йол. Ивановлан Д.—Вич ий годсэк эрэ, Мари удэн огэш мошто, мари калык лавыран ила манын возэна.

Удэн моштыдымь дэн, лавыран илымыжым мари шамыч Ышкат шинчат. Сайын илышаш нэргэн туныктэн возо. Садлан лийын „мыландэ паша“ возымэт Ыш кэлшэ.

Мари шамыч, йалысэ тўрлэ увэрым рэдакциашкэ возэн колдыза. Возаш ида аптыранэ. Мэ тьштэ кэлыштарэн журналэш шавэна (пэчэтлэна).

Рэдакция.

Цель № 60

Редактор **А. К. Эшкинин.**

Издатель: **Марисекция при Ц. К. Р. К. (б).**

Тидэ номырэш тыгай возьымо- шамыч пэчэтлымэ:

	Стр.
1. Тылзэ кокласэ увэр. <i>А. Эшкинин</i>	3.
2. Росиаштэ Рэвольуциа лиймэ нэргэн. <i>А. Кедрова</i>	6.
3. МЫландэ нэргэ лэкснэ у законьн красьаньклян куштыл- гыжэ. <i>Корамас</i>	10.
4. Сандалык могай. <i>А. Эшкинин</i>	11.
5. Чедыра йулымо дэчын шэкланьза. <i>А. Эшкинин Мар- лаш кусарымэ</i>	13.
6. Тэрысьн вийжым аралыза. <i>Г. Голубкин. марлаш ку- сарымэ</i>	17.
7. Кузэ тэрысьн вийжым аралаш кўлэш. <i>Тудунак</i>	19.
8. Вольык удьртыш. <i>Тудунак</i>	22.
9. Кузэ красьаньк-шамыч имньэ удьруышым пьтарэн улът. <i>Тудунак</i>	25.
10. МЫландэ паша. <i>Мў шудо нэргэн пытартышыжэ</i>	26.
11. Шужымо вэрыштэ ик ийаш ўдымө.	27.
12. Мари калык огэштўлө. <i>А. Эшкинин марлаш кусарымэ</i>	28.
13. Урал мари вэргэн. <i>А. Кедрова</i>	31.
14. Наркопросьёо мари бюрон пашажэ. <i>Мари бюро</i>	34.
15. Кумалшэ дэнэ тунэмшэ. Кэцэ	35.
16. Чэркэ авэр погымо.	37.
17. Совнаркомьн пунчалмэ мут. <i>Ўдаш пуэдымэ урлык нэргэн</i>	37.
18. Байгильдин дэн Кузьмин. <i>Рэдакциа</i>	38.
19. Ватшэд мут. <i>Рэдакциа</i>	38.

Титул-листъ и указатель страницъ

1	Титул-листъ	1
2	Указатель страницъ	2
3	Введение	3
4	Глава I. Общие сведения	4
5	Глава II. Описание местности	5
6	Глава III. Описание населения	6
7	Глава IV. Описание хозяйства	7
8	Глава V. Описание культуры	8
9	Глава VI. Описание промышленности	9
10	Глава VII. Описание транспорта	10
11	Глава VIII. Описание истории	11
12	Глава IX. Заключение	12
13	Списокъ литературы	13
14	Приложение I	14
15	Приложение II	15
16	Приложение III	16
17	Приложение IV	17
18	Приложение V	18
19	Приложение VI	19